

การมีส่วนร่วมเพื่อสร้าง การอยู่ร่วมกันในสังคม อย่างมีความสุข

ดร.อุ๋นเรื่อน เล็กน้อย¹

¹อาจารย์ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทความนี้เขียนขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอทางเลือกหนึ่งในการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจใหม่ของรัฐเพื่อการนำไปประยุกต์ใช้ โดยมีเป้าหมายสูงสุดเพื่อให้กระบวนการมีส่วนร่วมได้เป็นประจักษ์ต่อความร่วมมือและเป็นเครื่องมือสรรสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคม

สำหรับเนื้อหาสาระในบทความนี้ได้ปรับและตัดทอนมาจากบางส่วนของโครงการจัดทำแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในทางปฏิบัติเพื่อการพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจใหม่ที่สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้จัดทำขึ้นเพื่อให้เป็นคู่มือให้กับหน่วยงานภาครัฐในการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาที่ต้องใช้พื้นที่ขนาดใหญ่

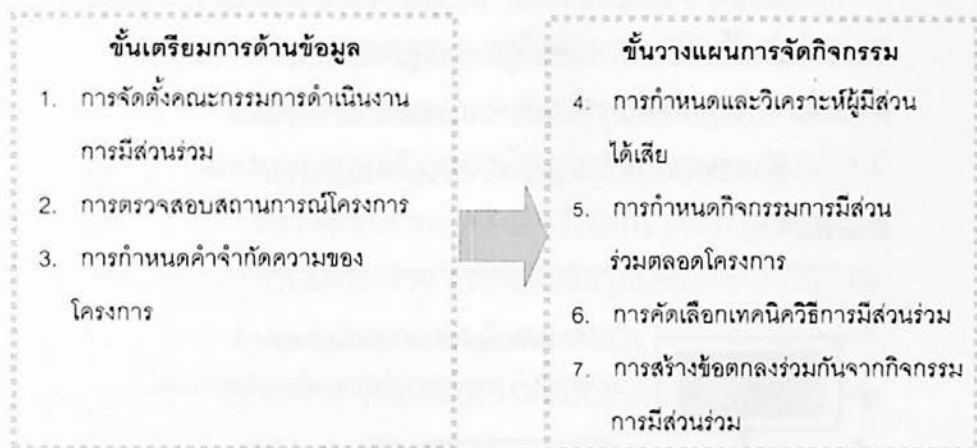
ความนำ

ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมที่แท้จริงนั้นอยู่ที่การเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้เสียของโครงการจากทุกภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างกว้างขวางตั้งแต่ช่วงการริเริ่มโครงการจนกระทั่งถึงขั้นตอนของการร่วมติดตามและประเมินผลโครงการ การจัดการให้ผู้มีส่วนได้เสียได้เข้ามาร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูล ทักษะ ความคิดเห็นอย่างกว้างขวางนี้จะทำให้แต่ละฝ่ายได้มองเห็นประเด็นความห่วงกังวลของกันและกัน เกิดการแลกเปลี่ยน เรียนรู้และทำความเข้าใจแง่มุมต่างๆ ของโครงการร่วมกัน เพื่อตั้งต้นร่วมกันแสวงหาทางเลือกหรือแนวทางที่

เหมาะสมที่สุดในการที่จะดำเนินโครงการเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด
ต่อสังคมโดยรวม

การจัดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

ขั้นตอนการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมที่จะนำเสนอใน
บทความนี้มีทั้งสิ้น 7 ขั้นตอนหลัก ซึ่งได้แก่

ขั้นที่ 1 การจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินงานการมีส่วนร่วม
คณะกรรมการชุดนี้ควรประกอบไปด้วยบุคคลจาก 3 ส่วน
ซึ่งได้แก่

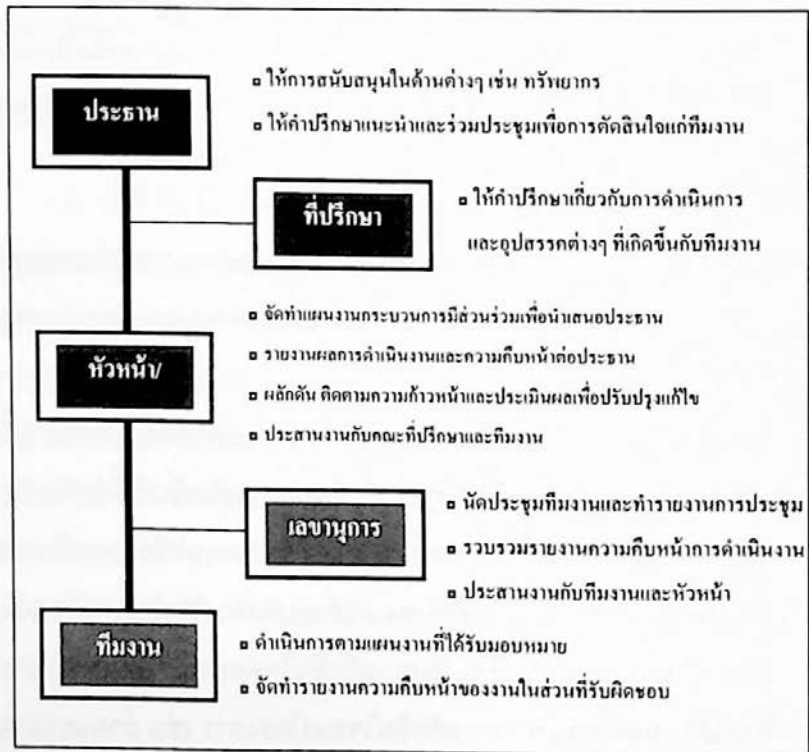
ส่วนที่ 1 บุคลากรจากฝ่ายต่างๆ ภายในหน่วยงานเอง (ทั้ง
จากส่วนกลางและระดับพื้นที่ (ถ้ามี) โดยเฉพาะในพื้นที่ตั้งโครงการ)
อย่างน้อยจากฝ่ายต่างๆ ดังนี้ ก) ฝ่ายที่รับผิดชอบโดยตรงในการ
ดำเนินโครงการ ข) ฝ่ายที่รับทราบขั้นตอนการตัดสินใจเกี่ยวกับ
โครงการและทราบการเชื่อมโยงการตัดสินใจต่อประเด็นอื่นๆ ค) ฝ่าย
ที่จะได้รับผลกระทบจากการตัดสินใจของโครงการ เช่น ฝ่ายแผนงาน

ฝ่ายออกแบบ ฝ่ายก่อสร้าง ฝ่ายจัดหาพื้นที่ ฝ่ายสิ่งแวดล้อม ๖) ฝ่ายที่สามารถสนับสนุนการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมให้ประสบความสำเร็จ ๗) ฝ่ายที่มีความชำนาญในการทำงานด้านสังคม การมีส่วนร่วมและการสื่อสารกับชุมชน

ส่วนที่ 2 ผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอกหน่วยงานควรเป็นบุคคลที่สังคมโดยรวมให้การยอมรับ มีความเป็นกลาง ไม่มีส่วนได้เสีย

ส่วนที่ 3 ตัวแทนจากภาคประชาชน ควรเป็นตัวแทนของประชาชนในพื้นที่โครงการ เช่น ผู้นำของชุมชนที่เป็นทางการ ผู้นำทางความคิด หรือบุคคลอื่นๆ ที่ประชาชนเสนอเข้ามา เป็นต้น

สำหรับโครงสร้างและหน้าที่ของคณะกรรมการชุดนี้ควรมีลักษณะดังนี้

ขั้นที่ 2 การตรวจสอบสถานการณ์ของโครงการ

การตรวจสอบสถานการณ์โครงการนี้เป็นขั้นตอนของการเตรียมการที่สำคัญ ที่คณะกรรมการจะต้องดำเนินการเป็น "อันดับแรก" เพื่อที่คณะกรรมการทุกคนจะได้ร่วมกันทำความเข้าใจต่อข้อมูลพื้นฐานของโครงการและสถานการณ์ของโครงการที่เป็นปัจจุบันที่สุด ถือเป็น การ "เตรียมข้อมูล" ที่เกี่ยวข้องกับโครงการ แบ่งการดำเนินการออกเป็น 2 ส่วน คือ

1) การตรวจสอบสถานการณ์โครงการจากภายในหน่วยงานเอง มีประเด็นที่ต้องตรวจสอบ ได้แก่ ก) ตรวจสอบความก้าวหน้าของโครงการเพื่อทราบความก้าวหน้าในการทำงานของแต่ละฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ข) ตรวจสอบการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการว่ามีการตัดสินใจอย่างไรไปแล้วบ้าง ค) ตรวจสอบข้อผูกมัด/มติต่างๆ ที่ผูกมัดให้โครงการต้องดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง ง) ตรวจสอบระยะเวลาโครงการ เพื่อจะได้วางแผนระยะเวลาสำหรับจัดกระบวนการมีส่วนร่วมได้สอดคล้อง จ) ตรวจสอบกฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับที่เกี่ยวข้องเพื่อทราบแนวปฏิบัติที่พึงกระทำตามข้อกำหนด ตรวจสอบผลการศึกษาวิจัยต่างๆ ของโครงการที่ได้ดำเนินการไปแล้ว และ/หรือตรวจสอบผลการดำเนินงานและบทเรียนจากโครงการอื่นๆ ที่ใกล้เคียงกัน เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบแนวทางในการจัดกิจกรรมการมีส่วนร่วมให้สอดคล้องตามผลการศึกษาและบทเรียนที่มี

2) การตรวจสอบสถานการณ์โครงการจากภายนอก เป็นการพิจารณาเพื่อประเมินเบื้องต้นถึงท่าทีของประชาชน/ชุมชนโดยรอบของพื้นที่โครงการและสาธารณชน ประเด็นที่ต้องตรวจสอบได้แก่

ก) ตรวจสอบท่าทีบรรยากาศ สถานการณ์ปัจจุบันของชุมชน
 ข) ตรวจสอบประวัติ/ประสบการณ์การมีส่วนร่วมของชุมชน โดยเฉพาะประสบการณ์ในการไม่เห็นด้วยต่อโครงการพัฒนา
 ค) ตรวจสอบปริมาณและขนาดของพื้นที่ที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการ ง) ตรวจสอบข้อห่วงกังวลต่างๆ โดยเน้นข้อห่วงกังวลที่จะทำให้เกิดผลกระทบด้านลบต่อประชาชนในระดับบุคคลและระดับสังคมชุมชน จ) ตรวจสอบการรวมตัวกันของกลุ่มคนในพื้นที่ โดยเฉพาะกลุ่มที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการตัดสินใจของโครงการ ทั้งในลักษณะการรวมตัวกันเองภายในชุมชน การรวมกันระหว่างพันธมิตร และ/หรือภาคีเครือข่ายต่างๆ รวมไปถึงระดับความสามารถในการรวมตัวกันในอนาคตเมื่อมีการตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่งของโครงการ

ขั้นที่ 3 การกำหนดคำจำกัดความของโครงการ

ภายหลังจากที่คณะกรรมการได้ดำเนินการตรวจสอบสถานการณ์ของโครงการแล้ว ลำดับถัดมาของการเตรียมการเพื่อวางแผนการจัดกิจกรรมการมีส่วนร่วมก็คือ การร่วมกันพิจารณากำหนดคำจำกัดความต่างๆ ที่เกี่ยวข้องของโครงการทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อให้มีความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการอย่างรอบด้านที่สุด และที่สำคัญเพื่อนำไปใช้เป็น "นิยามกลาง" หรือคำอธิบายสรุปในการตอบคำถามแก่ผู้มีส่วนได้เสีย/ประชาชนและสาธารณชน โดยคำจำกัดความต่างๆ ของโครงการที่คณะกรรมการจะต้องร่วมกันพิจารณากำหนดให้เป็นแนวทางเดียวกัน (เป็นอย่างน้อย) มีดังต่อไปนี้

- ก) หน่วยงานเจ้าของโครงการ/ผู้รับผิดชอบ
- ข) ประเภทกิจการ สำคัญสำคัญของโครงการ
- ค) เหตุผลความจำเป็นของโครงการ
- ง) วัตถุประสงค์ของโครงการ
- จ) พื้นที่ตั้งโครงการ/สถานที่ที่จะดำเนินการ
- ฉ) ขั้นตอนและระยะเวลาการดำเนินการ
- ช) ผลผลิตและผลลัพธ์ของโครงการ
- ช) ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นแก่ประชาชนที่อยู่อาศัยหรือประกอบอาชีพอยู่ในพื้นที่ตั้งของโครงการและพื้นที่ใกล้เคียงและประชาชนทั่วไป รวมทั้งมาตรการป้องกันแก้ไขเยียวยาความเดือนร้อน
- ณ) งบประมาณของโครงการและแหล่งที่มา

ขั้นที่ 4 การกำหนดและวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย

(Stakeholders)

ขั้นตอนนี้ถือเป็นหัวใจสำคัญของการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมให้ประสบความสำเร็จ แบ่งเป็น 3 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ 1) การกำหนดผู้มีส่วนได้เสียหลัก (Key stakeholders) 2) การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย และ 3) การคัดเลือกตัวแทนผู้มีส่วนได้เสียจากแต่ละกลุ่ม

- 1) การกำหนดผู้มีส่วนได้เสียหลัก (Key stakeholders) ผู้มีส่วนได้เสียหลัก (Key stakeholders) ของโครงการ

หมายถึง ผู้มีส่วนได้เสียที่มีความสำคัญ² หรือมีบทบาท
อำนาจ³ ต่อโครงการ ซึ่งได้แก่

- ก. ชุมชนที่อยู่ในเขตพื้นที่ตั้งโครงการ
- ข. ผู้นำชุมชน ผู้นำทางความคิดของชุมชนในเขตพื้นที่ตั้งโครงการ
- ค. กลุ่ม/บุคคลที่สูญเสียประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรต่างๆ เมื่อมีโครงการ
- ง. กลุ่ม/บุคคลที่ได้รับผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจจากโครงการ
- จ. กลุ่ม/บุคคลที่สนใจมิติสังคม สิ่งแวดล้อมและสุขภาพ
- ฉ. กลุ่ม/บุคคลที่ยึดถือ มีความเชื่อในแบบค่านิยมของท้องถิ่น
- ช. กลุ่ม/บุคคลที่มีบทบาททางการเมืองหรือใกล้ชิดกับนักการเมืองโดยเฉพาะในระดับท้องถิ่น
- ซ. กลุ่ม/บุคคลมีอำนาจตามที่กฎหมายกำหนด เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สำนักนโยบายและแผนทรัพยากร

² ผู้มีส่วนได้เสียที่มีความสำคัญต่อโครงการ หมายถึง ผู้มีส่วนได้เสียที่ส่งผลกระทบต่อความอยู่รอดของโครงการได้ เช่น ชุมชน/ประชาชนในพื้นที่โครงการ กลุ่มบุคคลที่สนใจติดตามโครงการ องค์กรพัฒนาเอกชน

³ ผู้มีส่วนได้เสียที่มีบทบาทอำนาจต่อโครงการ หมายถึง ผู้มีส่วนได้เสียที่มีอำนาจต่อโครงการทั้งในแง่ของการตัดสินใจโครงการ การควบคุมโครงการ มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย มีอำนาจในแง่บทบาททางการเมืองโดยเฉพาะในฝ่ายบริหาร มีอำนาจในแง่ที่จะระดมพลังกลุ่มที่จะสนับสนุนหรือคัดค้านโครงการ

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กรมควบคุม
มลพิษ สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ
เป็นต้น

ณ. ภาคีการพัฒนาของโครงการ

ญ. คณะทำงานผู้รับผิดชอบโครงการจากหน่วยงาน
เจ้าของโครงการโดยตรง

2) การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย

การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสียเป็นการประเมินเพื่อสร้างความ
เข้าใจถึงบุคลิกลักษณะของผู้มีส่วนได้เสียในแง่มุมที่สำคัญ 5 ประเด็น
ได้แก่ ก) ความสำคัญของผู้มีส่วนได้เสีย ข) ความเข้าใจ/ความรู้ต่อ
โครงการ ค) ผลประโยชน์/ผลเสียของผู้มีส่วนได้เสีย ง) ระดับการ
สนับสนุน/คัดค้านโครงการ จ) พันธมิตรของผู้มีส่วนได้เสีย โดยมีแนว
ทางการวิเคราะห์ในแต่ละประเด็นมีดังนี้

ก) การประเมิน "ความสำคัญ" ของผู้มีส่วนได้เสีย มี
วัตถุประสงค์เพื่อพิจารณาว่าผู้มีส่วนได้เสียกลุ่มใดที่มีอิทธิพลต่อ
ความสำเร็จหรือการหยุดชะงักของโครงการ โดยพิจารณาจากข้อมูลด้าน
"อำนาจ" และ "ความเป็นผู้นำ" โดยพิจารณาแบ่งกลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย
ให้ได้เป็น 3 กลุ่มหลักๆ ได้แก่ กลุ่มที่ 1 ผู้ซึ่งมีความเป็นผู้นำและมี
อำนาจสูง กลุ่มที่ 2 ผู้ซึ่งมีความเป็นผู้นำและมีอำนาจปานกลาง และ
กลุ่มที่ 3 ผู้ซึ่งไม่มีความเป็นผู้นำแต่มีอำนาจสูงหรือปานกลาง

ข) การประเมิน "ความเข้าใจ/ความรู้ต่อโครงการ" เพื่อวางกลยุทธ์ในการสื่อสารได้แบบเฉพาะกลุ่ม ตัวอย่างเช่น กลุ่มผู้มีส่วนได้เสียที่มีความรู้/ความเข้าใจน้อย จำเป็นต้องวางแผนการสื่อสารอย่างเข้มข้น เพื่อเพิ่มระดับความรู้ความเข้าใจให้แก่ผู้มีส่วนได้เสียกลุ่มนี้

ค) การประเมิน "ผลประโยชน์และผลเสีย" ที่คาดว่าผู้มีส่วนได้เสียจะได้รับ การประเมินนี้สามารถนำมาอธิบายระดับการสนับสนุนหรือคัดค้านโครงการได้ ทำให้สามารถระบุความตระหนักของผู้มีส่วนได้เสียที่มีต่อโครงการได้

ง) การประเมิน "ระดับการสนับสนุน/คัดค้านโครงการ" ของผู้มีส่วนได้เสีย จะต้องประเมินสรุปให้เห็นแง่มุมต่อไปนี้
 ง.1) กลุ่ม/จำนวนของผู้สนับสนุนทั้งหมด ระดับการสนับสนุนกับความสำคัญของผู้สนับสนุน กับความเข้าใจ/ความรู้ของผู้สนับสนุน ง.2) กลุ่ม/จำนวนของผู้คัดค้านทั้งหมด ระดับการคัดค้านกับความสำคัญของผู้คัดค้าน กับความเข้าใจ/ความรู้ของผู้คัดค้าน และ ง.3) ผู้มีส่วนได้เสียที่เป็นกลางและความสำคัญของกลุ่มนี้

จ) การประเมิน "พันธมิตร" ของกลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย เป็นการพิจารณาเพื่อแบ่งกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียทั้งหมดออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ที่สนับสนุนโครงการและกลุ่มผู้ที่ไม่เห็นด้วยต่อโครงการ เพื่อประเมินถึงระดับความร่วมมือระหว่างกันของกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียในแต่ละกลุ่ม

ขั้นที่ 5 การกำหนดกิจกรรมการมีส่วนร่วมตลอดโครงการ

ส่วนนี้เป็นการวางแผนลงมือจัดกิจกรรมจริงกับผู้มีส่วนได้เสีย การกำหนดกิจกรรมการมีส่วนร่วมในโครงการจะถูกกำหนดขึ้นตาม ขั้นตอนของกระบวนการบริหารโครงการ หรือที่เรียกว่า "วงจร โครงการ" ที่แบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอนหลักๆ ได้แก่ 1) ขั้นริเริ่มโครงการ 2) ขั้นตอนออกแบบรายละเอียดโครงการ 3) ขั้นตอนอนุมัติโครงการ 4) ขั้น ก่อสร้างและดำเนินโครงการ 5) ขั้นประเมินและตรวจสอบโครงการ

สำหรับกิจกรรมการมีส่วนร่วมที่คณะกรรมการควรจัดให้มี ขึ้น ตามวงจรของโครงการมีดังนี้

ชั้น ตอน โครงการ	กิจกรรม การมีส่วนร่วม	วัตถุประสงค์ ของกิจกรรม	ผู้มีส่วนได้เสีย กลุ่มเป้าหมาย	ระดับการมีส่วนร่วม		
				ร่วมรับรู้	ร่วมแสดงความคิดเห็น	ร่วมตัดสินใจ
1. ชั้นริเริ่ม โครงการ	1.1 การชี้แจงข้อมูลโครงการ และรับฟังข้อห่วงกังวลที่มี ต่อโครงการ	ก. เพื่อชี้แจงข้อมูลพื้นฐานและสาระสำคัญของโครงการ ข. เพื่อรับฟังข้อห่วงกังวล เสียงสะท้อนต่อ โครงการ ค. เพื่อให้ผู้มีส่วนได้เสียได้ร่วมพัฒนา โครงการ	ผู้มีส่วนได้เสีย ทุกกลุ่ม	✓	✓	✓
	1.2 ร่วมกันกำหนดขอบเขต การศึกษาการประเมิน สิ่งแวดล้อมระดับ ยุทธศาสตร์ หรือความ เป็นไปได้ของโครงการ	ก. เพื่อร่วมกันกำหนดขอบเขตการศึกษา ข. เพื่อคัดเลือกตัวแทนจากผู้มีส่วนได้เสีย เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการกำกับ/คณะผู้ ศึกษาวิจัย	ผู้มีส่วนได้เสีย ทุกกลุ่ม	✓	✓	✓

ชั้น ตอน โครงการ	กิจกรรม การมีส่วนร่วม	วัตถุประสงค์ ของกิจกรรม	ผู้มีส่วนได้เสีย กลุ่มเป้าหมาย	ระดับการมีส่วนร่วม		
				ร่วมรับรู้	ร่วมแสดงความคิดเห็น	ร่วมตัดสินใจ
1. ชั้นริเริ่ม โครงการ (ต่อ)	1.3 การนำเสนอผลการศึกษา การประเมินสิ่งแวดล้อม ระดับยุทธศาสตร์ หรือความ เป็นไปได้ของโครงการ	ก. เพื่อนำเสนอผลการศึกษา ข. รับฟังข้อเสนอแนะและตอบข้อซักถาม	ผู้มีส่วนได้เสีย ทุกกลุ่ม	✓	✓	✓
2. ชั้นออกแบบ รายละเอียด โครงการ	2.1 การรับฟังความต้องการต่อ แนวทางการดำเนินโครงการ	ก. เพื่อรับฟังและหาความต้องการต่อแนว ทางการดำเนินโครงการจากผู้มีส่วนได้เสีย ข. เพื่อให้เกิดการพัฒนาโครงการร่วมกัน	ผู้มีส่วนได้เสีย ทุกกลุ่ม	✓	✓	✓
	2.2 นำเสนอข้อมูลการออกแบบ รายละเอียด	ก. เพื่อนำเสนอชี้แจงทำความเข้าใจต่อการ ออกแบบโครงการทางด้านเทคนิค ข. เพื่อร่วมแสดงความคิดเห็น/ข้อเสนอแนะ	ผู้มีส่วนได้เสียทุก กลุ่มโดยเฉพาะ นักวิชาการ/ ผู้เชี่ยวชาญ	✓	✓	✓

ชั้น ตอน โครงการ	กิจกรรม การมีส่วนร่วม	วัตถุประสงค์ ของกิจกรรม	ผู้มีส่วนได้เสีย กลุ่มเป้าหมาย	ระดับการมีส่วนร่วม		
				ร่วมรับรู้	ร่วมแสดงความคิดเห็น	ร่วมตัดสินใจ
2. ชั้นออกแบบ รายละเอียด โครงการ (ต่อ)	2.3 นำเสนอผลการปรับแก้แบบ รายละเอียดโครงการ	ก. เพื่อนำเสนอผลการปรับแก้แบบที่ได้รับ ฟังความคิดเห็นมาแล้ว ข. เพื่อให้เกิดการพัฒนาโครงการร่วมกัน	ผู้มีส่วนได้เสีย ทุกกลุ่ม	✓	✓	✓
	2.4 ร่วมกันกำหนดขอบเขตการ จัดทำรายงานการประเมิน ผลกระทบสิ่งแวดล้อม สุขภาพและสังคม (EIA HIA and SIA)	ก. เพื่อร่วมกันกำหนดขอบเขต EIA HIA and SIA ข. เพื่อร่วมกันกำหนดแนวทางการศึกษา EIA HIA and SIA ค. เพื่อรับฟังข้อห่วงกังวลต่างๆ ง. เพื่อคัดเลือกตัวแทนจากผู้มีส่วนได้เสีย เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการกำกับและ/หรือ คณะทำงานศึกษาวิจัย	ผู้มีส่วนได้เสีย ทุกกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่ม ที่มีความเสี่ยงด้าน สุขภาพ เช่น เด็ก ผู้สูงอายุ สตรีมีครรภ์ หรือคนที่ไวต่อการได้รับ อันตราย นักวิชาการ/ ผู้เชี่ยวชาญ	✓	✓	✓

ชั้น ตอน โครงการ	กิจกรรม การมีส่วนร่วม	วัตถุประสงค์ ของกิจกรรม	ผู้มีส่วนได้เสีย กลุ่มเป้าหมาย	ระดับการมีส่วนร่วม		
				รวมรับรู้	ร่วมแสดงความคิดเห็น	ร่วมตัดสินใจ
2.ชั้นออกแบบ รายละเอียด โครงการ (ต่อ)	2.5 รับฟังความคิดเห็นในการ ประเมินและจัดทำ รายงานการประเมิน EIA HIA and SIA	ก. เพื่อรวบรวมข้อมูลและทำความเข้าใจวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อม ชุมชน ข. เพื่อให้เกิดการรับฟังความคิดเห็น ต่อโครงการอย่างรอบด้าน	ผู้มีส่วนได้เสีย ทุกกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มที่มี ความเสี่ยงด้านสุขภาพ เช่น เด็ก ผู้สูงอายุ สตรีมีครรภ์ หรือคนที่ ไวต่อการได้รับอันตราย นักวิชาการ/ผู้เชี่ยวชาญ	✓	✓	✓
	2.6 จัดเวทีทบทวนร่าง รายงานการประเมิน EIA HIA and SIA	ก. เพื่อนำเสนอร่างรายงานการ ประเมิน EIA HIA and SIA ข. เพื่อตอบข้อซักถามและรับฟัง ข้อเสนอแนะ	ผู้มีส่วนได้เสีย ทุกกลุ่มโดยเฉพาะนักวิชาการ/ ผู้เชี่ยวชาญ	✓	✓	✓

ชั้น ตอน โครงการ	กิจกรรม การมีส่วนร่วม	วัตถุประสงค์ ของกิจกรรม	ผู้มีส่วนได้เสีย กลุ่มเป้าหมาย	ระดับการมีส่วนร่วม		
				ร่วมรับรู้	ร่วมแสดงความคิดเห็น	ร่วมตัดสินใจ
2.ชั้นออกแบบ รายละเอียด โครงการ (ต่อ)	2.7 รับฟังความคิดเห็นต่อ การจัดหาที่ดิน/ค่า ทดแทน	ก. เพื่อรับฟังความคิดเห็นต่อแนวทางการ จัดหาที่ดินของโครงการและค่าทดแทน ข. เพื่อร่วมกันกำหนดแนวทางที่เหมาะสม	ผู้มีที่ดิน สิ่งปลูกสร้าง พื้นที่ทำกินในแนวเขต การใช้ที่ดินของ โครงการ	✓	✓	✓
3.ชั้นขออนุมัติ	3.1 ชี้แจงความก้าวหน้าการ ขออนุมัติเป็นระยะๆ	ก. เพื่อรายงานความก้าวหน้าการขออนุมัติ โครงการ	ผู้มีส่วนได้เสียทุกกลุ่ม	✓		
4.ชั้นก่อสร้าง/ ดำเนิน โครงการ	4.1 ชี้แจงความก้าวหน้าการ ก่อสร้าง/ดำเนินโครงการ เป็นระยะๆ	ก. เพื่อรายงานความก้าวหน้าการก่อสร้าง/ ดำเนินโครงการ	ผู้มีส่วนได้เสียทุกกลุ่ม	✓		

ชั้น ตอน โครงการ	กิจกรรม การมีส่วนร่วม	วัตถุประสงค์ ของกิจกรรม	ผู้มีส่วนได้เสีย กลุ่มเป้าหมาย	ระดับการมีส่วนร่วม		
				ร่วมรับรู้	ร่วมแสดงความความคิดเห็น	ร่วมตัดสินใจ
5.ชั้นประเมินผล/ ตรวจสอบ โครงการ	5.1 ร่วมกันกำหนดขอบเขต ประเมินผล/ตรวจสอบ	ก. เพื่อร่วมกันกำหนดขอบเขตการประเมินผล โครงการ ข. เพื่อคัดเลือกตัวแทนจากผู้มีส่วนได้เสียเข้า ร่วมเป็นคณะทำงาน	ผู้มีส่วนได้เสีย ทุกกลุ่ม	✓	✓	✓
	5.2 รายงานความผลการ ประเมิน/ตรวจสอบ โครงการ	ก. เพื่อรายงานผลการประเมินและตรวจสอบ โครงการตามข้อกำหนด	ผู้มีส่วนได้เสีย ทุกกลุ่ม	✓	✓	

ขั้นที่ 6 การคัดเลือกเทคนิควิธีการมีส่วนร่วม

หลักการสำคัญในการพิจารณาเลือกใช้เทคนิควิธีการมีส่วนร่วม มีประเด็นสำคัญที่ต้องพิจารณา ได้แก่

- ก. วัตถุประสงค์ของกิจกรรมการมีส่วนร่วมที่จะจัดขึ้น เพราะวัตถุประสงค์ของแต่ละกิจกรรมจะเป็นตัวกำหนดรูปแบบของเทคนิคการมีส่วนร่วมและระบุถึงระดับการมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้แก่ผู้มีส่วนได้เสีย
- ข. บุคลิก/ลักษณะของผู้มีส่วนได้เสีย กล่าวคือ เมื่อได้ศึกษาข้อมูลพื้นฐานและสถานการณ์ของผู้มีส่วนได้เสียที่เป็นกลุ่มเป้าหมายในประเด็นต่างๆ ซึ่งจะช่วยให้การเลือกใช้เทคนิควิธีการมีส่วนร่วมมีความเหมาะสมกับกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียที่เป็นกลุ่มเป้าหมายได้ดียิ่งขึ้น
- ค. ข้อเด่นข้อด้อยของแต่ละเทคนิควิธีการมีส่วนร่วม เพื่อเลือกใช้ได้อย่างเหมาะสมกับผู้มีส่วนได้เสียแต่ละกลุ่ม ลักษณะกิจกรรมการมีส่วนร่วมและวัตถุประสงค์ของการจัดกิจกรรมนั้นๆ
- ง. ความพร้อมหรือศักยภาพการดำเนินกิจกรรมการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการว่ามีความพร้อมหรือไม่เพียงใด
- จ. กรอบในด้านระยะเวลาของโครงการและระยะเวลาสำหรับการจัดกิจกรรมการมีส่วนร่วม
- ฉ. กรอบด้านกฎหมาย ระเบียบ หรือข้อกำหนดที่ช่วยสนับสนุนการดำเนินการมีส่วนร่วม

เทคนิควิธี การมีส่วนร่วม	ขั้นตอนของโครงการ																
	ขั้นริเริ่ม			ขั้นออกแบบรายละเอียด						ขั้นขอ อนุมัติ	ขั้นก่อสร้าง/ ดำเนินการ	ขั้นประเมิน/ ตรวจสอบ					
	ชี้แจงความจำเป็น/ รับฟังข้อห่วงกังวล	กำหนดขอบเขต	การศึกษาความเป็นไปได้	นำเสนอผลการศึกษา ความเป็นไปได้	รับทราบความต้องการ	นำเสนอข้อมูล	ด้านเทคนิคการออกแบบ	นำเสนอผลการปรับแก้การ ออกแบบรายละเอียด	ร่วมกันกำหนดขอบเขต EIA / HIA / SIA	รับฟังความคิดเห็นในการ ประเมิน/จัดทำ EIA/HIA/SIA	นำเสนอร่างผลการศึกษา EIA / HIA / SIA	รับฟังความคิดเห็นต่อการจัดทำ ที่ดินและค่าทดแทน	ชี้แจงความก้าวหน้า การขออนุมัติ	ชี้แจงความก้าวหน้าการ ก่อสร้าง/ดำเนินการ	กำหนดขอบเขต	การประเมินผล/ตรวจสอบ	เสนอผลการประเมิน/ตรวจสอบ
เอกสารข้อเท็จจริง	ดำเนินการได้ทุกระยะของโครงการ																
จดหมายข่าว	ดำเนินการได้ทุกระยะของโครงการ																
รายงานผลการศึกษา			✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓						✓
การจัดทำวิดีโอทัศน์	✓		✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓				
การจัดตั้งศูนย์ข้อมูล	ข้อมูล/ข้อเท็จจริงต่างๆ ของโครงการ สามารถนำไปเผยแพร่ที่ศูนย์ข้อมูลโครงการฯ ได้โดยตลอด																
การสื่อสารผ่านหอ กระจายข่าวชุมชน วิทยุกระจายเสียง	ดำเนินการได้ทุกระยะของโครงการ																

เทคนิควิธี การมีส่วนร่วมที่เน้นการให้ข้อมูลแก่ผู้มีส่วนได้เสีย	ขั้นตอนของโครงการ																			
	ขั้นริเริ่ม			ขั้นออกแบบรายละเอียด							ขั้นขอ อนุมัติ	ขั้นก่อสร้าง/ ดำเนินการ	ขั้นประเมิน/ ตรวจสอบ							
	ชี้แจงความจำเป็น/ รับฟังข้อห่วงกังวล	กำหนดขอบเขต	การศึกษาความเป็นไปได้ นำเสนอผลการศึกษา	ความเป็นไปได้	รับทราบความต้องการ	นำเสนอข้อมูล	ด้านเทคนิคการออกแบบ	นำเสนอผลการปรับแก้การ ออกแบบรายละเอียด	รวมกันกำหนดขอบเขต	EIA / HIA/SIA	รับฟังความคิดเห็นในการ ประเมินจัดทำ EIA/HIA/SIA	นำเสนอรายงานผลการศึกษา	EIA / HIA / SIA	รับฟังความคิดเห็นเห็นต่อการ จัดทำที่ดินและค่าทดแทน	ชี้แจงความก้าวหน้า	การขออนุมัติ	ชี้แจงความก้าวหน้าการ ก่อสร้าง/ดำเนินการ	กำหนดขอบเขต	การประเมินผล/ตรวจสอบ	เสนอผลการประเมิน/ ตรวจสอบ
การจัดประชุม/ สัมมนาวิชาการ		✓	✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓					✓	✓	
การชี้แจงผ่านการ ประชุมทางราชการ	← ดำเนินการได้ทุกระยะของโครงการ →																			
ทัศนศึกษา/เยี่ยม ชมโครงการ	✓		✓			✓	✓			✓	✓	✓	✓							✓

เทคนิควิธีการมีส่วนร่วมที่เน้นการรับฟังความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้เสีย	เทคนิควิธีการมีส่วนร่วม	ขั้นตอนของโครงการ											
		ขั้นริเริ่ม		ขั้นออกแบบรายละเอียด						ขั้นขออนุมัติ	ขั้นก่อสร้าง/ดำเนินการ	ขั้นประเมิน/ตรวจสอบ	
		ชี้แจงความจำเป็น/รับฟังข้อห่วงกังวล	กำหนดขอบเขตการศึกษาความเป็นไปได้	นำเสนอผลการศึกษาคือความเป็นไปได้	รับทราบความต้องการ	นำเสนอข้อเสนอด้านเทคนิคการออกแบบ	นำเสนอผลการปรับแก้การออกแบบรายละเอียด	ร่วมกันกำหนดขอบเขต EIA / HIA/SIA	รับฟังความคิดเห็นในการประเมินจัดทำ EIA/HIA/SIA	นำเสนอร่างผลการศึกษา EIA / HIA / SIA	รับฟังความคิดเห็นต่อการจัดหน้าที่ดินและค่าทดแทน	ชี้แจงความก้าวหน้าการขออนุมัติ	ชี้แจงความก้าวหน้าการก่อสร้าง/ดำเนินการ
การสัมภาษณ์รายบุคคล	←	ดำเนินการได้ทุกระยะของโครงการ						→					
การสนทนากลุ่มย่อย	←	ดำเนินการได้ทุกระยะของโครงการ						→					
การแสดงความคิดเห็น													
ข้อมูลผ่านเว็บไซต์	←	ดำเนินการได้ทุกระยะของโครงการ						→					
สายด่วนสายตรง	←	ดำเนินการได้ทุกระยะของโครงการ						→					

เทคนิควิธีการมีส่วนร่วมที่เน้นการหารือร่วมกัน	ขั้นตอนของโครงการ													
	ขั้นริเริ่ม			ขั้นออกแบบรายละเอียด							ขั้นขออนุมัติ	ขั้นก่อสร้าง/ดำเนินการ	ขั้นประเมิน/ตรวจสอบ	
	ชี้แจงความจำเป็น/รับฟังข้อห่วงกังวล	กำหนดขอบเขตการศึกษาความเป็นไปได้	นำเสนอผลการศึกษาคือความเป็นไปได้	รับทราบความต้องการ	นำเสนอข้อมูลด้านเทคนิคการออกแบบ	นำเสนอผลการปรับแก้การออกแบบรายละเอียด	ร่วมกันกำหนดขอบเขต EIA / HIA/SIA	รับฟังความคิดเห็นในการประเมินจัดทำ EIA/HIA/SIA	นำเสนอร่างผลการศึกษา EIA / HIA / SIA	รับฟังความคิดเห็นต่อการจัดหาที่ดินและค่าทดแทน	ชี้แจงความก้าวหน้าการขออนุมัติ	ชี้แจงความก้าวหน้าการก่อสร้าง/ดำเนินการ	กำหนดขอบเขตการประเมินผล/ตรวจสอบ	เสนอผลการประเมิน/ตรวจสอบ
เวทีสาธารณะ	←—————							ดำเนินการได้ทุกระยะของโครงการ	—————→					
การสานเสวนา	←—————							ดำเนินการได้ทุกระยะของโครงการ	—————→					
การพบปะแบบไม่เป็นทางการ	←—————							ดำเนินการได้ทุกระยะของโครงการ	—————→					
คณะที่ปรึกษา	←—————							ดำเนินการได้ทุกระยะของโครงการ	—————→					

ขั้นที่ 7 การสร้างข้อตกลงร่วมกันจากเวทีการมีส่วนร่วม

ข้อตกลงร่วมกัน (Consensus) หรือที่นิยมใช้กันในภาษาไทยว่าการสร้างฉันทามติ ไม่ได้หมายความว่า เป็นเอกฉันท์หรือความพร้อมเพรียงกัน หรือความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน แต่หมายถึง ข้อตกลงที่มีความสำคัญยิ่งที่เป็นผลจากความเชื่อที่ดีว่าจะสามารถประสานประโยชน์ของผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายได้ ซึ่งตัวบ่งชี้ที่เป็นกุญแจสำคัญว่าไม่ว่าข้อตกลงร่วมกันนั้นจะบรรลุผลหรือไม่ก็คือ "การที่ทุกคนเห็นพ้องกันว่าพวกเขาสามารถอยู่ร่วมกันได้จากข้อตกลงที่พวกเขาได้สร้างร่วมกัน"

การสานเสวนา (Dialogue): เทคนิควิธีในสร้างข้อตกลงร่วมกันสำหรับโครงการที่มีข้อโต้แย้งสูง

กระบวนการเจรจาเพื่อสร้างข้อตกลงร่วมกันหรือการหาฉันทามติเป็นกระบวนการที่มีขั้นตอน มีเป้าหมาย ต้องการกระบวนการที่ชัดเจน ต้องอาศัยการเตรียมตัวและชักจูงม ความสำเร็จของกระบวนการสร้างข้อตกลงร่วมกันคือ ความสามารถที่จะบรรลุข้อตกลงแบบชนะ-ชนะ (Win-Win Solution) ซึ่งอาจจะไม่ได้หมายถึง ทำโครงการได้หรือไม่ได้ แต่หมายถึงได้ข้อสรุปที่เป็นที่พึงพอใจของทุกๆ ฝ่าย

ในการสร้างข้อตกลงร่วมกันจากผู้มีส่วนได้เสียมีข้อเสนอแนะว่าควรใช้เทคนิค "การสานเสวนา" โดยเฉพาะโครงการที่มีขนาดใหญ่ อาจมีผลกระทบต่อสุขภาพและด้านสังคมของชุมชนที่ตั้งอยู่โดยรอบพื้นที่โครงการ ต้องมีการจัดหาที่ดิน/เวนคืน ต้องมีมาตรการดูแลทางด้านสิ่งแวดล้อม และเป็นโครงการที่มีการต่อต้านจากชุมชนในพื้นที่ค่อนข้างมาก เทคนิควิธีการมีส่วนร่วมในรูปแบบของการจัดเวทีสาธารณะขนาดใหญ่จะเป็นเทคนิควิธีที่ไม่

เหมาะสมเพราะจะไม่สามารถหาข้อตกลงร่วมกันจากเวทีได้ หรือบางครั้งในระหว่างการจัดเวทีก็อาจมีข้อขัดแย้งรุนแรงเกิดขึ้นจนทำให้ต้องต้องยุติเวทีไปก่อนจะได้ข้อสรุปหรือข้อตกลงร่วมกัน

"การสานเสวนา (Dialogue)"⁴ เป็นเครื่องมือที่พัฒนามาจากแนวคิดของ David Bohm นักควอนตัมฟิสิกส์ที่มีชื่อเสียงชาวอังกฤษ-อเมริกัน เป็นเทคนิคการผสมผสานวิธีการสมาธิภาวนากับการสนทนาแบบพื้นบ้านซึ่งคนอิสานเรียกว่า "โสเหล่" ภาคเหนือเรียกว่า "อู่" ภาคใต้ เรียกว่า "แหลง" ส่วนภาคกลางเรียกว่า "จับเข้าคุย"

ความแตกต่างของวิธีการสนทนาในลักษณะนี้กับวิธีการระดมความคิดเห็นแบบที่คนทั่วไปเรียกว่า "เวทีสาธารณะ" "เวทีสัมมนา" คือ ในการจัดกลุ่มระดมความคิดเห็นแบบ "เวทีสัมมนา" หรือ "เวทีชาวบ้าน" มักพบว่า แต่ละคนมักเตรียมเอาความคิดหรือวาระ (Agenda) ที่ตัดสินใจว่าดีแล้ว ถูกต้องที่สุดแล้ว เอาติดตัวมาจากที่อื่นและเมื่อเข้ามาอยู่ในเวทีระดมความคิดเห็น แต่ละคนก็จะ "ฉวยโอกาส" ระดมออกมาอย่างพร่งพรู โดยไม่รับฟังคนอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้คนที่พูดเก่งพูดคล่องจึงมักเป็นผู้ผูกขาดการครอบงำเวทีไปโดยปริยาย นานเข้าก็ทำให้เกิดความเครียดสะสม และในที่สุดก็เกิดการโต้แย้ง ปกป้องตนเองด้วยทฤษฎีมานะแบบไม่มีใครฟังใคร แม้ว่าบางครั้งจะมีความคิดดีๆ หลุดออกมาบ้างแต่ก็ไม่มีใครยอมรับใคร เพราะต่างคนต่างเอาความคิดไปผูกติดกับตัวบุคคลที่ตนไม่ชอบ ขณะเดียวกันคนที่มีความคิดดีๆ แต่ไม่มีโอกาสพูดก็อาจถอยตัวเองออกไปเพราะความรำคาญ

⁴ โสภาส ปัญญาและโสฬห ศิริไสย์. สร้างความรู้จากการฟัง ประสบการณ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย. บริษัท สหมิตรพรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, กันยายน 2550.

ขั้นตอนกระบวนการในการจัดเวทีสานเสวนา (Dialogue) หรือการสนทนาด้วยการฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep listening Dialogue) มีขั้นตอนหลักๆ ที่สำคัญ ได้แก่

ก. การจัดเตรียมทีมงาน ซึ่งจำเป็นต้องมองหา

ก.1 “คนนำคุย” (Dialogue facilitator) ต้องเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ ผ่านการฝึกฝนมาอย่างดี สามารถบริหารจัดการวงสนทนาที่มีความสลับซับซ้อนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ก.2 “คนบันทึก” และ “คนสรุปประเด็น” ต้องเป็นผู้ที่สามารถสกัดความรู้และสังเคราะห์ประเด็นออกมาเป็นเนื้อหาที่สามารถสื่อสารให้วงสนทนายอมรับได้

ข. การจัดหาสถานที่ สถานที่ที่เหมาะสมต้องเป็นสถานที่พิเศษที่สามารถสร้างสมาธิและมีคุณค่าในเชิงสัญลักษณ์บางอย่าง ให้ความรู้สึกเป็นอิสระ สงบเงียบ เช่น สถานที่สำคัญในเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนหรืออุทยาน วัฒนธรรม วัด มัสยิด เป็นต้น

ค. การคัดเลือกผู้มีส่วนได้เสียเข้าร่วมสนทนา กิจกรรมการสานเสวนานี้เป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นไปที่กระบวนการที่คาดหวังให้ผู้มีส่วนได้เสียที่เข้าร่วมกิจกรรมได้เรียนรู้สิ่งที่แตกต่างจากตัวเอง และทำความเข้าใจต่อความคิดของบุคคลอื่นๆ ดังนั้นการคัดเลือกผู้มีส่วนได้เสียเข้าร่วมสนทนาจึงควรให้มีความหลากหลายแตกต่าง ในจำนวน 10-15 คน ซึ่งอาจจะเชิญตัวแทนเพียง 1-3 คน จากผู้มีส่วนได้เสียในแต่ละกลุ่ม

ง. การสร้างบรรยากาศเริ่มต้นของการสานเสวนา จำเป็นต้องเริ่มต้นจากการสร้างบรรยากาศของความเป็นมิตร ผ่อนคลาย และความรู้สึกไว้วาง

ใจขึ้นมาก่อน โดยชวนให้ผู้มีส่วนได้เสียทำสมาธิหรือโยคะ เพื่อเตรียมจิตใจให้
นิ่มนวล ควรแก่งานความคิดที่จะเกิดขึ้นต่อไป

จ. กำหนดกติกาของกิจกรรม โดยเฉพาะการกำหนดกติกาที่เป็น
สาระสำคัญของกระบวนการ คือ "การฟัง" ผู้มีส่วนได้เสียที่เข้ามาอยู่ใน
กิจกรรมจะอยู่ภายใต้กติกาของกระบวนการกำหนดให้ฟังเสียงของตนเอง
และเสียงที่เกิดขึ้นรอบข้างด้วยความเคารพและมีสติ ไม่ใช้กรอบอ้างอิงเดิม
ของตนเอง ตัดสินความคิดและการกระทำของผู้อื่น นอกจากนี้ยังต้องกำหนด
ข้อห้ามไม่ให้ก้าวล่วงความคิดของผู้อื่นด้วยการโต้เถียงหรือสนับสุนน แม้จะ
เห็นด้วยหรือไม่ก็ตาม

ฉ. ดำเนินกิจกรรมการสานเสวนา โดย "คนนำคุย" จะนำการพูดคุย
ไปตามประเด็น/วัตถุประสงค์ของการจัดกิจกรรมในครั้งนั้นๆ ในระหว่าง
กิจกรรมจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการบันทึกเสียงกิจกรรมไปโดยตลอด ใน
ขณะเดียวกัน "คนสรุปประเด็น" ก็จำเป็นต้องสรุปสาระสำคัญของกิจกรรม
และข้อตกลงที่เกิดขึ้นบนกระดาษฟลิปชาร์ต ด้านหน้าวงสนทนา เพื่อให้ผู้ร่วม
วงสนทนาทุกคนได้เห็นและเข้าใจร่วมกัน ก่อนการสิ้นสุดการสนทนาในแต่ละ
ประเด็น คนนำคุยจำเป็นต้องสรุปข้อตกลงร่วมกันในแต่ละประเด็นที่ได้จากวง
สนทนาและแจ้งข้อสรุปที่เกิดขึ้นให้ผู้ร่วมสนทนาได้รับทราบอีกครั้ง

บรรณานุกรม

ประกาศกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เรื่อง กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ ระเบียบปฏิบัติและแนวทางในการจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมสำหรับโครงการหรือกิจการที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและสุขภาพ. [ธันวาคม 2552]

พัชรี ลิโรส. การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย. [ออนไลน์] ม.ป.ป. แหล่งที่มา:
www.opm.go.th/opminter/link/thaicriticism/article.asp
[13 กันยายน 2552]

พัชรี ลิโรส. เทคนิคการมีส่วนร่วมของประชาชน. [ออนไลน์] ม.ป.ป.
แหล่งที่มา: www.opm.go.th/opminter/link/thaicriticism/article.asp
[13 กันยายน 2552]

พัชรี ลิโรสและคณะ. คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

วันชัย วัฒนศัพท์. คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน การตัดสินใจที่ดีกว่าโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม. ขอนแก่น: โรงพิมพ์ศิริภรณ์
ออฟเซ็ท, 2551.

โสภาส ปัญญา และ โสฬส ศิริไสย์. สร้างความรู้จักการฟัง. กรุงเทพฯ:
สหมิตรพรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2550.

A short guide to consensus building [Online]. (n.d.). Available from :

http://web.mit.edu/publicdisputes/practice/cbh_ch1.html

[2009, August 26]

Stakeholder Analysis Guideline by Kammi Schmeer.[Online]. (n.d.).

Available from:

<http://www.lachsr.org/documents/policytoolkitforstrengtheninghealthsectorreformpartii-EN.pdf>

[2009, August 28]

สร้างคุณธรรมในเศรษฐกิจ ที่ตนเองสำรวจตนเอง และสร้างสรรค์ร่วมกัน

ปกรณ์ เลิศเสถียรชัย¹

¹ นักวิจัย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นบทนำ ในเล่มนำของเอกสารประกอบการประชุมสมัชชาคุณธรรมแห่งชาติ ครั้งที่ 4 ปี พ.ศ. 2553 ในหัวเรื่อง "ฝ่าวิกฤตด้วยธุรกิจคุณธรรม" ที่เป็นการขับเคลื่อน การสร้างคุณธรรมในสังคม โดยการประสานแรงระหว่าง ภาคธุรกิจ ภาคประชาชน ภาควิชาการ ฯลฯ บทความนี้สะท้อนภาพการขับเคลื่อนนี้โดยเน้นไปในทางการสร้างองค์ความรู้ อันแสดงให้เห็นว่า

(1) มีความเห็นพ้องต้องกันว่าสังคมไทยเผชิญวิกฤตที่กว้างขวางกว่าวิกฤตเศรษฐกิจ แต่ก็มองเศรษฐกิจเป็นระบบสำคัญที่สัมพันธ์กับวิกฤตอื่น

(2) การสร้างคุณธรรมในเศรษฐกิจไม่อาจทำได้โดยแค่การรณรงค์เท่านั้น แต่ต้องเข้าใจถึงความสัมพันธ์ทางสังคมร่วมกัน

(3) การสร้างคุณธรรมไม่สามารถผูกขาดได้โดยกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง มีแนวทางหลากหลายเพื่อการสรรค์สร้างคุณธรรม ที่หากร่วมมือกันจะเกิดแรงเสริมกันได้ และ

(4) แม้ว่า "เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์" จะเป็นคำยอดนิยมใหม่ในการพัฒนา แต่ก็ต้องระวังกับดักของการแปลง "คุณค่า" ให้เป็น "มูลค่า" และละเลย คุณธรรมในฐานะ การสร้างคุณค่าของการอยู่ร่วมกัน

บทความนี้ปรับปรุงจากประเด็นการจัดงานสมัชชาคุณธรรมระดับชาติครั้งที่ 4 ระหว่างวันที่ 30 กรกฎาคม ถึงวันที่ 1 สิงหาคม 2552 โดยได้รวบรวมประเด็นและสังเคราะห์จากการจัดเวทีสมัชชาระดับภูมิภาค และจากการจัดเวทีขับเคลื่อนประเด็นต่างๆ โดยมีแนวคิดหลักร่วมกันว่า "ฝ่าวิกฤตด้วยธุรกิจคุณธรรม"

วิกฤตทั้งหมดล้วนเป็นวิกฤตคุณธรรมของการอยู่ร่วมกัน

เลี้ยงไม่ได้ที่จะต้องกล่าวว่าธุรกิจมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนโลกในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมถึงการพัฒนาในระดับประเทศและระดับท้องถิ่นด้วย พร้อมกันนี้ก็เลี้ยงไม่ได้ด้วยว่าในภาวะวิกฤตที่เราต้องเผชิญร่วมกันในขณะนี้ ธุรกิจก็เป็นส่วนสำคัญมากด้วยที่จะช่วยจุดทั้งสังคมขึ้นมา หรือจุดทั้งสังคมลงไปอีก ดังที่ปรากฏเป็นนโยบายกระตุ้นเศรษฐกิจต่างๆ หรือแม้แต่ข้อเรียกร้องจากประชาชนให้คงอัตราค่าจ้างงานเอาไว้ หรือขอให้อย่าขึ้นราคาเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างทันทีทันใด มองในแง่หนึ่งก็เป็นเหมือนกระแสสังคมชั่วคราว ชั่วยาม แต่ในอีกแง่หนึ่ง เหล่านี้ต่างแสดงลักษณะของการตระหนักถึงการอยู่ร่วมกัน การทุกชี้อนร่วมกัน ด้วยหัวใจจิตหัวใจเช่นนี้ งานสมัชชาครั้งนี้ จึงไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้คุณธรรมเป็นของสำเร็จรูป และภาคธุรกิจหยุดไปใช้ได้ทันที หรือว่าภาคประชาชนสามารถนำไปจัดทำข้อเรียกร้องต่อภาคธุรกิจทันทีได้ เปล่าประโยชน์ที่สร้างของเล่นใหม่ให้มาใช้กันในเวลาที่สังคม แต่การมาพบปะกันมีความหมายมากกว่านั้น กระบวนการสนทนาระหว่างกันในสังคมที่สร้างทั้งความเข้าใจร่วมและความรู้สึกรู้สึกร่วมกันต่างหากเล่าที่จะช่วยยกระดับเราไปพร้อมกัน นอกเหนือจากข้อเรียกร้องที่มีต่อภาคธุรกิจดังนั้น ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ จึงกลายเป็นประเด็นร้อน แต่ก็เป็นฐานะที่เป็นประเด็นที่มีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง ดึงดูดผู้คนจากหลากหลายให้เข้ามาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน และรังสรรค์คุณธรรมที่มีชีวิตชีวาขึ้นมา ความมุ่งมาดปรารถนาดังนี้จึงได้กลายมาเป็นแนวคิดหลักของการจัดงานสมัชชาคุณธรรม

ในงานสมัชชาครั้งนี้ สิ่งหนึ่งที่น่าสนใจคือการขวนคิดเรื่องวิกฤต
กันใหม่ ให้เห็นภาพกว้างขึ้นว่าวิกฤตนั้นไม่ได้เป็นของนอกตัว แต่เป็น
ปรากฏการณ์ภายใน กล่าวให้แน่ชัดลงไป แม้ว่าวิกฤตที่เห็นได้อย่างต่อหน้า
ขณะนี้คือวิกฤตเศรษฐกิจ ที่ทำให้อัตราการเติบโตของประชาชาติถดถอย
เกิดการว่างงาน ราคาข้าวของเครื่องใช้แพงขึ้น ที่แท้คือการขวยโอกาสนี้ของ
ภาคธุรกิจบางรายเพื่อปลดคนงานออก แต่นั่นก็ไม่ใช่วิกฤตทั้งหมด อีกนัยหนึ่ง
วิกฤตที่งานสมัชชาครั้งนี้พิจารณาไม่ใช่แค่ในฉากหน้า แต่หมายรวมถึงวิกฤต
ทางคุณธรรมที่เป็นฉากหลัง คงจะปฏิเสธไม่ได้ว่าวิกฤตครั้งนี้เป็นผลสืบ
เนื่องมาจากการเก็งกำไรอย่างขาดความรับผิดชอบในตลาดทุนของ
สหรัฐอเมริกา หรือเรียกว่าวิกฤตแฮมเบอร์เกอร์ ที่ลามมาจนครอบคลุมไป
ทั่วโลก² หลังจากนั้น แนวทางการแก้ไขปัญหาก็เป็นไปในแนวทางของการใช้
มาตรการทางการเงินเป็นหลัก ด้วยเชื่อว่าจะทำให้เกิดการจับจ่ายใช้สอยมาก
ขึ้นและผลักดันให้ระบบเศรษฐกิจกลับไปวิ่งอย่างรวดเร็วบนรางเดิมได้อีกครั้ง
กระนั้น นี่ก็อาจอภิปรายกันต่อได้อีกว่าเป็นแนวทางที่เหมาะสมในระยะยาว
หรือไม่ ประการแรก เราจะแน่ใจได้อย่างไรว่าในระยะยาวเราจะไม่วนกลับมา
สู่วิกฤตคล้ายเดิมอีกครั้ง เหมือนกับที่เคยเกิดวิกฤตต้มยำกุ้ง มาเมื่อสิบกว่าปี
ก่อนมาแล้ว นี่ก็ชวนตั้งคำถามต่อว่า หรือภาวะวิกฤตจะเป็นวัฏจักรหนึ่งของ
ทุนนิยมโลกปัจจุบันเสียละกระมัง คิดแบบนี้ก็กล่าวได้ว่า วิกฤตเป็น
เนื้อเดียวกับระบบทุนนิยมอย่างยากจะแยกออกจากกันได้³ ประการต่อมา
การจะกล่าวว่าวิกฤตครั้งนี้เป็นเรื่องทางเทคนิคที่จะแก้ด้วยเทคนิคก็คงจะ

² สามารถหาอ่านในรายละเอียดเพื่อให้เห็น "ความเสี่ยงเชิงระบบ" ของทุนนิยมการเงินโลก
ได้จาก ปกรณ์ เลิศเสถียรชัย (แปล) (2553) ในส่วนของบทนำ

³ หาอ่านข้ออภิปรายเรื่องวิกฤตกับทุนนิยม ตามแนวกรวิเคราะห้แบบมาร์กซ์ ได้ใน ปกรณ์
(เพิ่งอ้าง) ในส่วนของ บทที่ 6

ไม่ถูกต้องนัก เพราะว่าลึกลงไปในระบบที่ออกแบบมาเสียอย่างดิบดีนั้น มีความซื่อฉลาดเจือปนอยู่ในนั้น ทั้งนี้แม้ว่าระบบจะออกแบบมาให้ความละมิบเป็นตัวขับเคลื่อนที่สามารถจัดการและจำกัดผลได้ภายใต้ตลาดเสรี แต่ตลาดเสรีก็ดูเหมือนจะเป็นอุดมคติที่ว่างเปล่าเมื่อเครื่องมือหรือนวัตกรรมทางการเงินใหม่ในตลาดถูกใช้อย่างบิดเบี้ยว เพื่อการลงทุนอย่างไม่รับผิดชอบ เรียกว่ายอมเสี่ยงเพื่อจะได้แต่ไม่ยอมยอมเสียอะไรใดๆ หรือถ้าไม่ได้ด้วยเล่ห์ก็ต้องได้ด้วยกล วิกฤตทางคุณธรรมเช่นนี้ดูเหมือนจะทวีความเข้มข้นมากขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่เทคโนโลยีทางการเงินต่างรุดหน้าไปเหมือนเป็นเครื่องจักรตัวใหญ่ที่มีกำลังวังชาด้วยตัวของมันเอง ยากที่จะหากคนเดินดินในสังคมเข้าใจและดูแลได้ แต่ในทางตรงกันข้ามมันจะมาล้มทับใส่เราเมื่อไรก็ไม่อาจรู้⁴

อันที่จริง การมองวิกฤตว่าเป็นเรื่องของเศรษฐกิจก็เป็นแค่ส่วนปลายทางเท่านั้น ว่าจะไป วิกฤตสังคมการเมืองที่เกิดขึ้นก็เป็นวิกฤตที่เกี่ยวข้องกับภาคธุรกิจด้วยซ้ำ แต่ต้องการการพิจารณาในระดับกว้าง ไม่ใช่ในระดับแคบ ในระดับแคบวิกฤตนี้ก็เป็นเพียงแค่การแย่งชิงอำนาจของกลุ่มประชาชนสองกลุ่มที่ขัดแย้งกัน ก็ได้ด้วยการให้อภัย รักรักสามัคคี จนยุติความขัดแย้งลงตรงนั้น มิฉะนั้นก็เป็นการกล่าวโทษลงไปที่ตัวใครคนใดคนหนึ่ง พร้อมบริภาษสาปแช่งว่าถ้ากำจัดคนคนนั้นไปแล้วสังคมจะดีขึ้น ไม่ว่าจะอย่างไร ทั้งสองแนวทางก็มักง่ายเกินไปและเป็นการละเลยวิกฤตที่ต้นตอ ว่ากันตามตรงแล้ว วิกฤตสังคมการเมืองคือวิกฤตของการพัฒนาที่ไม่เคยพิจารณาตนเอง เสียไม่ได้ที่จะต้องย้อนมองความจริงว่าตลอดมาการพัฒนาที่เน้นไป

⁴ หลายครั้ง วิกฤตคุณธรรม เช่นนี้เรียกว่า "จริยวิบัติ" (moral hazard) ที่ไม่ได้มอง "คุณธรรม" เป็นเรื่องของแค่ แม่แบบความดีงามใจในสังคม แต่มองเป็นความรับผิดชอบต่อสาธารณะ เสียมากกว่า และโยงกับการออกแบบ "เชิงระบบ" หาอ่านได้จาก สฤณี อาชวานันทกุล (2553)

ที่ตัวเงิน เน้นไปที่การส่งออก เน้นไปที่การท่องเที่ยว โดยไม่ได้คำนึงถึงความยั่งยืน ต้องแลกมาด้วยความเหลื่อมล้ำต่ำสูงที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะการกอบโกยทรัพยากรเข้ามาที่ส่วนกลาง การกดค่าจ้างแรงงานให้ถูก การเพิกเฉยต่อความแตกต่างหลากหลายและความสุข การสูญหายไปของระบบคุณธรรมในระบบการเมือง แต่ที่สำคัญที่สุดคือการทำที่เราทุกคนยอมให้ความเป็นไปเช่นนี้ดำรงอยู่ได้ และทิวทัศน์ของความไม่เป็นธรรมมากขึ้นเรื่อยๆ ว่าไป คนส่วนหนึ่งก็พร้อมจะเติบโตเจริญโภคทรัพย์โดยไม่สนใจความเป็นธรรมในสังคม ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งภายใต้ความไม่เป็นธรรมในสังคมก็ยอมให้การฉ้อฉลดำรงต่อไปหากตนเองได้ส่วนแบ่ง ผลที่ตามมาคือการละเลยจนล้มเหลวของระบบตรวจสอบและการเข้าสู่อำนาจทั้งหมด การแบ่งขั้วในสังคมและการเสื่อมศรัทธาต่อระบบยุติธรรมหรือไม่ก็การศรัทธาอย่างมากเกินจนไม่ตั้งคำถามวิพากษ์ ลืมที่ตอกการแบ่งแยกนี้ฝังแน่นลงไปเรื่อยๆ ภายใต้วังวนของการกล่าวโทษผู้อื่นกันไปมา หากวิกฤตทางสังคมไม่ได้เชื่อมโยงมาเป็นวิกฤตภายในใจแล้ว เราทุกคนก็เดินไปสู่หนทางของการล่มสลายร่วมกัน

วิกฤตอีกประการที่เราเผชิญร่วมกันคือวิกฤตสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับโลกและในระดับท้องถิ่น ปัญหาใหญ่เช่น การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศโลก กระทบกับสังคม เศรษฐกิจ และชีวิตมนุษย์ อย่างข้ามพรมแดน การทำความดีด้วยการใช้ถุงผ้าหรือปิดไปคนละดวงย่อมเป็นการเริ่มต้นที่ดี กระนั้นเมื่อเป็นวิกฤต ก็ย่อมต้องการการมีส่วนร่วมที่จะแสดงออกถึงระดับของคุณธรรมที่มากกว่านั้น หากพิจารณาอย่างลึกซึ้ง การผลิตและการบริโภคควรถูกตั้งคำถามอย่างจริงจังด้วยว่าเป็นไปเพื่อความจำเป็นเท่าไร การผลิตและการบริโภคนั้นเกิดขึ้นในแต่ละส่วนของโลกเราอย่างเหมาะสมและเป็นธรรมหรือไม่ อันที่จริงคำถามเหล่านี้อาจไม่อยู่ในวิถีคิดของธุรกิจปัจจุบันเสีย

ด้วยซ้ำ หากว่าเรื่องของก๊าซเรือนกระจกไม่ได้ถูกคิดให้เป็นส่วนหนึ่งของต้นทุน วิกฤตสิ่งแวดล้อมโดยเนื้อแท้แล้วจึงไม่ใช่วิกฤตที่สิ่งแวดล้อมกระทบตัวเรา แต่กลายเป็นวิกฤตความสัมพันธ์ของตัวเราเองกับสิ่งแวดล้อม วิกฤตของความคิดที่พร้อมจะผลักรถออกไปนอกตัว วิกฤตของการไม่เห็นความเชื่อมโยงกันทั้งหมดของธรรมชาติ จะเห็นก็เสียแต่เป็นทรัพยากรเท่านั้น หากมองกลับมาในระดับท้องถิ่น ก็เป็นเรื่องน่าเศร้าไม่แพ้กันที่หลายครา ชาวบ้านรอบโรงงานหรือนิคมอุตสาหกรรมต้องร้องเรียนเรื่องผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ด้วยอาการเจ็บป่วยต่างๆ นานาไม่ว่าจะทั้งโรคทางเดินหายใจ โรคมะเร็ง หรือแม้แต่อาการป่วยทางจิต การต่อต้านภาคธุรกิจด้วยอารมณ์เกรี้ยวกราดจึงไม่เกินความคาดหมายเท่าใดหากภาคธุรกิจส่วนหนึ่งยังแสวงงปิดตาแล้วออกไปทำทานด้วยการส่งคมสังเคราะห์เพื่อกลบเกลื่อนความผิดพลาดของตนเองเสีย หากจะแก้กันให้ถูกแล้ว จิตใจที่โน้มรับฟังพร้อมรับผิด และให้อภัย ก็กลายเป็นสิ่งจำเป็น

นอกจากนี้แล้ว ยังมีวิกฤตของการเอาวัดเอาเปรียบกันที่ต้องยอมรับความจริงกันมากขึ้น เช่น การใช้โฆษณาที่เกินจริง หรือให้ราคาจริงเป็นจุดสนใจของสินค้าโดยที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับสาระของสินค้านั้น หรือการโฆษณาชวนเด็กอย่างไร้ความรับผิดชอบต่อภาวะโรคอ้วนในเด็กที่มีอัตราเพิ่มขึ้น การปิดตาข้างเดียวเพื่อเล็งผลกำไรและเพิกเฉยต่อความไม่มั่นคงในชีวิตและศักดิ์ศรีของผู้อื่นนั้นน่าห่วงว่าจะมีมากขึ้นหากขาดคุณธรรมของผู้ประกอบการ อีกด้านหนึ่ง การรวมตัวของผู้บริโภคเพื่อผลักดันประเด็นความปลอดภัยในชีวิตและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ก็ก่อร่างอย่างเข้มแข็งขึ้นจนเป็นพลังที่ภาคธุรกิจดูถูกไม่ได้อีกต่อไป

ที่ได้นำเสนอไปนั้น เพื่อให้เห็นว่าการจัดงานสมัชชาคุณธรรมในครั้ง
นี้ ไม่ได้ตีกรอบให้อยู่แคบแค่วิกฤตเศรษฐกิจเท่านั้น ที่จริงได้พยายามขยาย
กรอบให้กว้างขึ้น ขณะเดียวกันเชื่อมโยงวิกฤตไปสู่บรรณ ที่สองสะท้อนให้
เห็นตนเองและความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสังคมและสภาวะแวดล้อม สำคัญ
ที่สุดคือ การใช้วิกฤตนี้เป็นโอกาส ที่จะเห็นการดำรงอยู่ร่วมกัน สร้าง
ความเห็นอกเห็นใจร่วมกัน สร้างปัญญาร่วมกัน

เสริมคุณธรรมด้วยสติปัญญา

การตีความวิกฤตอย่างกว้างนั้น ขยายพรมแดนให้กับภาคปฏิบัติของ
ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจได้มาก เอื้อพื้นที่ให้กับการมีส่วนร่วมได้
มากขึ้น แต่การมีพื้นที่เพิ่มขึ้นไม่ได้หมายความว่าการทำงานอะไรอย่าง
สะเปะสะปะ หว่นแห หรือไร้ทิศทาง

แม้เราจะตีความวิกฤตให้กว้าง อันที่จริงแล้วภาคธุรกิจบางส่วน
ยังไม่ได้ทำให้ความรับผิดชอบต่อสังคมมีความกว้างตามไปด้วย กล่าวคือ
ยังกระทำอย่างคับแคบในมิติของท่านเท่านั้น ว่าไปการให้ทานก็ไม่ใช่เรื่องถูก
หรือเรื่องผิดในตัวเอง กระนั้นประเด็นอยู่ที่ว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นไปใ
เชิงพิธีกรรมหรือไม่ หรือมีเจตนาที่กระทำอย่างเอาหน้า ดังนี้เสียง
โอดครวญของชาวบ้านที่ทนทุกข์จากสารเคมีที่ปล่อยจากโรงงาน
อุตสาหกรรมก็ยังไม่หายไปแม้ว่าจะได้เห็นสนามกีฬาที่ได้สร้างมาจากบ
สนับสนุนของบริษัทแห่งนั้น หรือว่าประชาชนส่วนหนึ่งก็ได้แต่รับส่วนแบ่งแค
กระฉีกรินจากธุรกิจข้ามชาติขนาดใหญ่ที่ส่วนกำไรมหาศาล หรือในขณะที่
ผู้คนในโรงงานได้รับค่าแรงไม่เหมาะสมแต่บริษัทกลับมีโครงการเอาหน้าให้
ปรากฏในข่าวสังคมธุรกิจได้ เรื่องราวทำนองนี้สะท้อนให้เห็นว่าความ

รับผิดชอบต่อสังคมแบบจอมปลอมนั้นส่วนหนึ่งก็ยังคงดำรงอยู่ด้วยความตั้งใจ แต่ในอีกด้านหนึ่ง ความรับผิดชอบในมิติที่คับแคบก็เกิดจากความไม่ตั้งใจ เช่นกัน

ความไม่ตั้งใจที่จะปฏิบัติความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างคับแคบ หมายถึง การเชื่อมั่นเพื่อทำความดีอย่างไร้การส่องสำรวจตนเองและสังคม เช่น ภาคปฏิบัติของความรับผิดชอบต่อสังคมของหลายแห่งนั้น ติดอยู่กับเรื่องทาน โดยเชื่ออย่างสนิทใจว่าสิ่งที่ตนเองทำนั้นเป็นสิ่งดีงาม เช่น การออกไปสร้างศาลาในต่างจังหวัดโดยที่ไม่แน่ใจด้วยซ้ำว่าชุมชนต้องการหรือไม่ แต่สุขใจเมื่อได้สร้าง เช่นนี้ก็ไม่ต่างจากการท่องเที่ยวด้วยความสุขใจด้วยที่ไม่ทราบเสียด้วยซ้ำว่าบทสวดจะสอนอะไรให้กับชีวิต นัยสำคัญของเรื่องนี้ อยู่ที่ว่า การทำความดีบางครั้งก็เป็นการทำความดีเพื่อปลอบประโลมใจให้มีความสุขชั่วครั้งชั่วคราวเท่านั้น แต่ที่ยากกว่า จำเป็นกว่า และถูกมองข้ามไปเสมอคือ การพุ่งตรงเข้าไปค้นหาที่ทุกข์ และเหตุแห่งทุกข์⁵

ที่กล่าวว่ายากกว่า ก็เนื่องด้วยว่า เราจำต้องเผชิญหน้ากับตนเอง และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตนเองด้วย⁶ ที่จริงการทำดีเล็กน้อยก็เป็นการมุ่งไปภายนอกตัวทั้งนั้น โดยไม่ได้ใส่ใจกับการเปลี่ยนแปลงของตนเอง พร้อมกันนั้น การกล่าวว่าคุณเองก็ไม่ได้หมายความว่าถึงตนเองในสภาวะโดดๆ แต่

⁵ การพิจารณาต่อเรื่องนี้แบบ "นักข้อ" ของนักปรัชญาตะวันตก สามารถหาได้จาก Zizek (2010)

⁶ หากกล่าวในภาษาแบบสังคมวิทยา นี่คือ ความสามารถของตัวผู้กระทำการทางสังคม (social agency) ที่จะสามารถมองสะท้อนให้เห็นผลกระทบจากโครงสร้างสังคมและการขัดเกลาทางสังคม (socialization) ที่ลงมากกระทบต่อตัวเขา เมื่อเห็นดังนี้แล้วก็เสริมศักยภาพที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงได้ ข้อนี้เป็นประเด็นหลักของนักสังคมวิทยาที่เน้นการพัฒนาสู่ความทันสมัยโดยสองสะท้อนตนเองได้ (reflexive modernization) เช่น อุลริค เบ็ค (Ulrich Beck) แอนโทนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens) และ สก็อต แลช (Scott Lash)

หมายถึงตนเองในฐานะส่วนหนึ่งขององคาพยพ ปัญหาสำคัญ ณ จุดนี้คือการมองแบบแยกส่วน วิธีคิดแบบทันสมัยมักมองว่าโลกได้พัฒนามาถึงขั้นที่ระบบเศรษฐกิจได้ถอดรากออกมาจากระบบสังคมแล้ว การทำสิ่งใดเพื่อสังคมจากภาคธุรกิจจึงเป็นการกระทำที่นอกตัว พ้นไปจากอาณาบริเวณของตนเองหรือไม่ก็เชื่อว่าตนเองอยู่ในตลาดเสรี ในขณะที่ส่วนของสังคมก็เป็นอีกส่วนหนึ่ง มายาการนี้เป็นสิ่งที่เข้าใจผิดกันมาตั้งแต่หลังมีการอ้าง อדם สมิธ (Adam Smith) ผู้ริเริ่มความคิดทุนนิยมโดยที่ไม่ได้สำรวจงานของเขาทั้งหมด ทั้งนี้การที่เขาเสนอเรื่องตลาดเสรี ก็เพื่อต่อต้านกับการกดขี่ขูดรีดของชนชั้นสูง และเชื่อว่าในเสรีภาพ ผู้คนสามารถจะรู้สึกถึงเกียรติที่ได้ประกอบการ และได้รับค่าตอบแทนอันพึงได้ ได้รับการยกย่องอันพึงมี และอย่างเป็นธรรมชาติอย่างทีระบบสังคมคัดค้านให้ไม่ได้ และหากจะพูดในภาษาปัจจุบัน การประกอบกิจการนี้ย่อมดำเนินไปในเครือข่ายทางสังคม ที่สร้างการเชิดชูเชิงคุณค่าและมอบการตอบแทน สิ่งเหล่านี้ปรากฏในหนังสือ *ทฤษฎีว่าด้วยความรู้สึกสำนึกทางคุณธรรม* (A Theory of Moral Sentiment) ที่แม้จะมองมนุษย์ตามความเป็นจริงว่าเป็นสิ่งมีชีวิตเห็นแก่ตัว แต่ก็ยังมีจิตใจใฝ่ดีที่จะเข้าใจความทุกข์ร้อนของผู้อื่นและมีความเมตตาสามารถได้ นำเสียดายที่วาทกรรมตลาดเสรีได้กลายเป็นข้ออ้างของการประกอบธุรกิจโดยไม่คำนึงถึงความใส่ใจที่พึงมีต่อผู้อื่น⁷ ชำร่ายยังเกิดระบบการขูดรีดแบบใหม่ภายใต้บริษัทข้ามชาติ ที่อยู่ลอยเหนือจากเครือข่ายทางสังคมระดับประเทศชาติหรือท้องถิ่นจนไม่มีภาระทางความรับผิดชอบด้วยซ้ำ ดังนั้นในวิธีคิดที่ไม่เผชิญหน้ากับตนเอง แต่แยกโลกออกเป็นส่วน เราจึงสามารถทำมาหากิน

⁷ สามารถหาอ่านข้ออภิปรายต่อประเด็นคุณธรรมกับตลาดที่เข้าใจได้ง่ายใน Dougherty, P.J. (2002)

ได้อย่างคิดว่ามีสุข ขยายกิจการเพื่อกำไรสูงสุดเป็นคุณค่าสำคัญ โดยที่ไม่รู้ด้วยซ้ำว่าได้สร้างทุกข์อีกประเภทหนึ่งคือการได้มากเกินไปกว่าที่จะควรจะได้ ถึงแม้ว่าจะเป็นสิทธิที่พึงได้ และอาจเบียดเบียนผู้อื่นให้ทุกข์ พร้อมกันนั้นก็อาจทำความดีไปบ้างโดยคิดว่าตนเองเป็นธุรกิจที่ดี โดยที่ไม่ได้ตระหนักเอาเสียเลยว่าเป็นกลจักรสำคัญที่ขับเคลื่อนโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมที่ดำรงความเอารัดเอาเปรียบอยู่เช่นนี้

ลักษณะที่น่าวิตกอีกประการหนึ่งคือ การพยายามจับคุณธรรมที่แตกต่างกันให้อยู่บนการชั่งวัดของระบบคุณค่าเดียวกัน คุณธรรมที่แตกต่างกันนั้นหมายความว่า ไม่ได้มีคุณงามความดีใดที่เกิดขึ้นมาอย่างไรที่มาที่ไปขาดบริบท ประวัติศาสตร์ คุณธรรมนั้นหมายถึงคุณงามความดีที่พิจารณาแล้วมีประโยชน์ เช่นนี้คุณธรรมแบบขงจื้อจึงมีไว้เพื่อดำรงระบบสังคมให้ดำเนินต่อไปได้ ในขณะที่แบบคานธีก็เกิดขึ้นในยามวิกฤตความรุนแรง ที่สำคัญอีกอย่าง การการกระทำคุณงามความดีอันใด ไม่ใช่เรื่องของการท่องแค่ตัวบทเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของการตัดสินใจ ที่ขึ้นอยู่กับสถานะ บทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบ ดังนี้ คุณธรรมจึงไม่อาจมีการกำหนดล่วงหน้าอย่างเบ็ดเสร็จ หรือการวัดผลเชิงปริมาณ การฝืนทำเช่นนั้นเสียมากจะมีหน้าซำนำมาซึ่งการเสแสร้งทำหรือเลียนแบบกันด้วยซ้ำ ดังได้กล่าวมา จึงจำเป็นที่ว่าการตระหนักรู้ว่าคุณธรรมเหนือกว่าผู้อื่นจึงเป็นมิใช่จิตวิสัยอย่างหนึ่ง ความสำคัญของการตระหนักซึ่งคุณธรรมคือการตระหนักซึ่งศักยภาพด้านดีภายในของตนเอง และการส่องสะท้อนกับคนอื่นด้วยความจริงใจ

ในจุดนี้เราพอจะสรุปได้ว่า อย่างน้อยหลักธรรมนำทางการเริ่มต้นคิดเรื่องธุรกิจคุณธรรมก็มีอย่างน้อยสองประการ **ประการแรก** เราจะต้องส่องสำรวจตนเองอย่างสม่ำเสมอ กล่าวคือ คิดตามหลักคุณธรรมที่

ไม่ใช่แค่การยึดติดตำราคุณธรรมแต่เป็นการตรึกตรองและค้นหาเหตุปัจจัย เพื่อให้มองเห็นไปจากรูปแบบสำเร็จรูปและแยกส่วน ตลอดจนส่องสำรวจ อดตาตนเองเพื่อไม่ให้เกิดการอวดอ้างว่าตนเองมีคุณธรรมเหนือกว่าผู้อื่นจนสามารถด่วนตัดสินใจหรือคิดแทนได้ **ประการที่สอง** สำคัญว่าต้องมี กัลยาณมิตรที่จะคอยตักเตือนอย่างจริงใจและเป็นเพื่อร่วมเรียนรู้ ไม่ว่าจะ จากต่างความคิดความเชื่อ ระบบคุณค่า ภาษา ชนชั้น ทั้งนี้ยิ่งต่างและยิ่ง ชีให้เห็นตัวเราในมุมมองที่แตกต่างออกไปก็จะยิ่งดีขึ้นด้วยซ้ำ ดังพึงสำเหนียก ไว้ว่า การเจริญเติบโตไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างปราศจากการวิพากษ์วิจารณ์ ที่จริงใจ⁵

ดังได้กล่าวมา การเจริญคุณธรรมกับการเจริญสติปัญญาจึงเป็นสิ่งที่ ล้วนพึงประสานไปด้วยกัน โดยเฉพาะในบริบทโลกสมัยใหม่ที่ซับซ้อน การพิจารณาคุณธรรมให้สอดคล้องต้องกันกับระบบสังคมและเชื้อให้เกิด ปฏิบัติการได้จึงเป็นสิ่งจำเป็นยิ่ง ดังจะได้กล่าวต่อไป

ระบบสังคมกับยุทธศาสตร์คุณธรรม

ดังที่ได้กล่าวไปบ้างแล้ว การทำความดีเพื่อจะให้ตนเองนั้นรู้สึกดีหรือ ว่าได้รู้สึกไถ่บาปนั้นก็พอจะเป็นกุศลอยู่บ้าง แต่หากจะไปยึดติดอยู่แค่ตรงนั้น แล้วไปเที่ยวประกาศอ้างก็ดูจะเป็นอวดอูฐริเสียเปล่าๆ อันที่จริง เรื่องที่ยาก กว่าคือการมีความรู้สึกร่วมทุกข์ร่วมสุขกับคนอื่น แล้วยังปรารถนาจะให้เขา พันทุกชีไปด้วยกันนั้น นี่ก็ไม่ได้ง่ายตายนักแต่ก็เป็นการแผ่คุณธรรมความดีให้

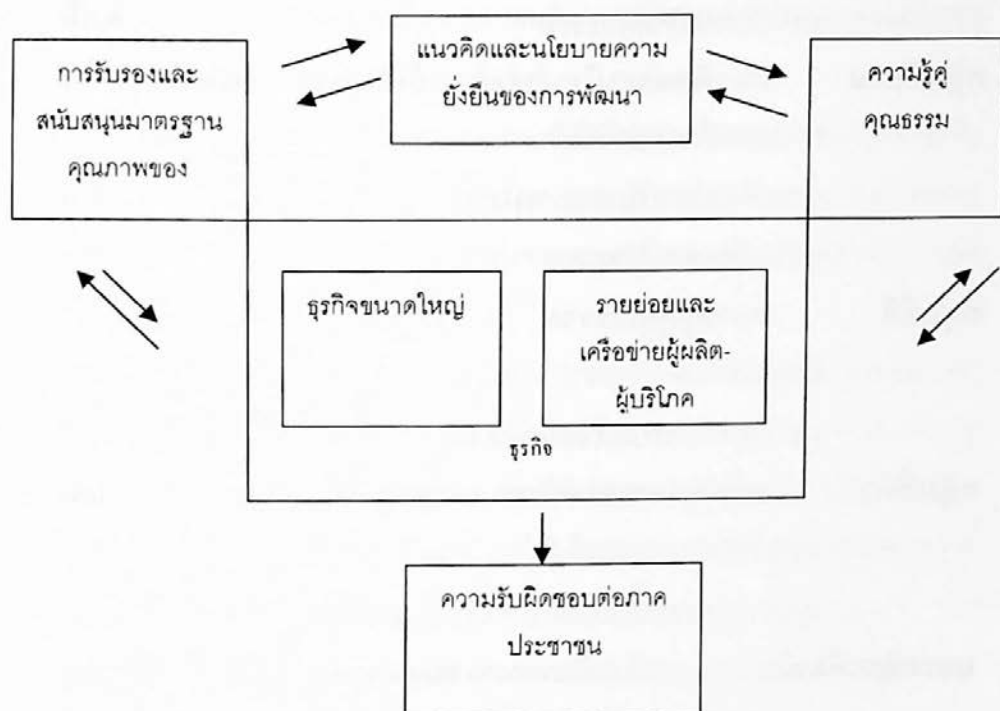
⁵ แนวคิดเช่นนี้เป็นสิ่งที่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เน้นย้ำมาโดยตลอด โดยใช้ชื่อกิตติคุณนาม "พุทธศาสนา เพื่อสังคม" หรือ "จิตวิญญาณเพื่อสังคม" ตามแต่โอกาส ผู้อ่านสามารถหาอ่านเพื่อทำความเข้าใจเบื้องต้นได้จาก เบนจอร์ตัน แชนซ์ และ พรรณงาม เก้าสรรพสาร (แปล) (2548)

ระเบิดออกจากภายในไปสู่รอบข้าง ทว่าจะทำดังนี้ก็ต้องใช้ความใจกว้างและการเจริญสติปัญญาเป็นที่ตั้ง

ความใจกว้างจะเกิดขึ้นได้ทราบเท่าที่อย่างน้อยเราเข้าใจที่ไปที่มาของความคิดและการกระทำของคนอื่น และไม่เอาคุณค่าของตนเองไปด่วนตัดสินผู้อื่น จะทำเช่นนี้ได้ต้องใช้สติปัญญาพิจารณามนุษย์ร่วมโลกในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในสังคม กล่าวคือ การกระทำที่เราเห็นว่าเลวร้าย อันที่จริงนั้นก็ได้รับการเกื้อหนุนจากสังคม และมีความหมายทางสังคมของการกระทำนั้น เรื่องน่าคิดก็เช่นว่า ในระบบเศรษฐกิจที่มูลค่าเป็นใหญ่นั้น และทุกอย่างขึ้นอยู่กับการแข่งขันแบบช่วงชิงพื้นที่แห่งการอยู่รอด ผู้ที่แข็งแกร่งที่สุดคือผู้ชนะ บริษัทระดับโลกใดบ้างแล้วจะไม่ช่วงชิงให้ห่วงโซ่อุปทานในระดับโลกาภิวัตน์ เพื่อจะผ่องถ่ายการผลิตไปสู่ประเทศที่มีค่าแรงต่ำกว่า หรือว่าประเทศที่มีมาตรฐานทางสิ่งแวดล้อมต่ำกว่า และยังคงช่วงชิงความได้เปรียบด้วยการติดแบรนดท์ที่เพิ่มมูลค่าเข้าไปอย่างมหาศาล ก็ที่เป็นเช่นนี้ก็ด้วยสังคมที่ต่อเชื่อมกันแบบโลกาภิวัตน์และเป็นโลกาภิวัตน์ที่ขาดการเชื่อมโยงและตรวจสอบกับระดับท้องถิ่นเสียด้วย ดังกล่าวมาจะไปเกลี้ยกล่อมให้บริษัทนั้นทำความดีก็ใช่ที่ เพราะนี่สะท้อนให้เห็นว่าโครงสร้างเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม แต่การที่โครงสร้างเป็นตัวกำหนดก็ไม่ใช่ประเด็นที่ขาดการทำความดีความชั่ว มิฉะนั้นมนุษย์จะมีจิตใจไว้ทำไมเล่านอกจากให้โดนชักใยเท่านั้น ที่จริงเรื่องที่น่าสนใจกว่าหากจะอธิบายอย่างง่ายคือการทำให้แรงขับเคลื่อนของผู้คนระดับโลกเปลี่ยนโครงสร้างที่กำกับการทำความดีความชั่วให้ได้ สร้างระบบสนับสนุนความดี สร้างการลงโทษผู้ที่กระทำความชั่ว ตัวอย่างเช่น ความพยายามให้หลักการผู้สร้างมลพิษต้องเป็นผู้ชดใช้มีผลบังคับใช้ ซึ่งก็จะเป็นตัวกำกับการทำความดีและการป้องกันความชั่วในรูปแบบหนึ่ง หรือแม้แต่

การรณรงค์ต่อต้านโรงไฟฟ้าขนาดใหญ่ที่จะเพิ่มความเสี่ยงต่อภาวะการณเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศโลก แต่เราก็ต้องการกลุ่มตื่นตัวสร้างสรรค์ที่มีมิติใหม่ที่มีจิตใจแรงกล้ามาก เพื่อที่จะทำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นจริง ที่ต้องเปลี่ยนระบบการบังคับควบคุม สร้างแรงจูงใจ และที่สำคัญที่สุดคือการสร้างความหมายทางสังคมใหม่ให้เกิดขึ้น เช่น การสร้างความหมายใหม่ให้กับอาหารท้องถิ่นว่านอกจากจะเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมแล้วยังช่วยเสริมสร้างเครือข่ายชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย แทนที่จะปล่อยให้อาหารท้องถิ่นเป็นสิ่งที่เชยและล้าหลังเมื่อเทียบกับอาหารฟาสต์ฟู้ดในปัจจุบัน และพร้อมกันนี้การเปลี่ยนแปลงทางความหมายก็เป็นเรื่องจริงในกรณีอาหารเพื่อสุขภาพด้วยเช่นกัน ความดั่งที่เล่ามาพอจะชี้แนะได้เป็นเลาๆ ว่า การสร้างคุณธรรมไม่ได้เป็นเรื่องง่ายๆ แค่ว่าอาศัยการโฆษณาเท่านั้น หากตั้งใจจะทำอย่างยั่งยืนจะต้องมีจิตสำนึกร่วมเพื่อสังคมและลงไปร่วมเคลื่อนไหวด้วยอย่างจริงจัง

ในการนี้ เพื่อให้ได้ภาพของสังคมไทยทั้งหมด ที่เป็นบริบทของการดำเนินกิจกรรมอันมีคุณธรรม ตลอดจนเพื่อเป็นการดึงการมีส่วนร่วมจากผู้คนในมิติใหม่ๆ ทางสังคมเข้ามา เราจึงได้แบ่งกลุ่มประเด็นย่อยเป็น 13 ประเด็น (อันที่จริงเมื่อรวมประเด็นย่อยจากแต่ละภูมิภาคเข้ามาเพิ่มก็ปรากฏมีมากกว่านั้น) ที่สามารถแบ่งลงไปได้ใน 5 กลุ่มจำแนกตามความรับผิดชอบต่อสังคมและกลุ่มของผู้กระทำการ ทั้งนี้การแบ่งนี้เป็นการแบ่งอย่างหยابเท่านั้น ไม่ได้ตรงกับความเป็นจริงไปเสียทีเดียว ที่อาจจะแบ่งได้ตามขนาดของธุรกิจ หรือขนาดของผู้กระทำการ อย่างไรก็ตาม หากการแบ่งอย่างหยาบจะช่วยเอื้อให้เกิดพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ได้ ก็นับว่าน่าสนใจที่จะทดลองทำ รูปแบบความสัมพันธ์เชื่อมโยงของ 5 กลุ่มนี้ปรากฏในแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่หนึ่ง กรอบการแบ่งกลุ่มประเด็นตามระบบสังคม

การจัดแบ่งเป็นไปตามนี้

กลุ่มที่หนึ่ง รายย่อยและเครือข่ายผู้ผลิต-ผู้บริโภค

- ตลาดคุณธรรม
- SMEs คุณธรรม
- สหกรณ์คุณธรรม
- ธุรกิจเพื่อสังคมคุณธรรม (Social Enterprise)

กลุ่มที่สอง ธุรกิจขนาดใหญ่

- ตลาดทุนคุณธรรม

- สถาบันการเงินคุณธรรม
- กลุ่มที่สาม แนวคิดและนโยบายความยั่งยืนของการพัฒนา
 - การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน
 - การผลิตและบริโภคอย่างยั่งยืน
 - ธุรกิจเชื่อมโยงกับชุมชน
- กลุ่มที่สี่ ความรู้คู่คุณธรรม
 - สื่อคุณธรรม
 - มหาวิทยาลัยรับผิดชอบต่อสังคม
- กลุ่มที่ห้า การรับรองและสนับสนุนมาตรฐานคุณภาพของคุณธรรม
 - ISO 26000
 - สุขภาวะของคนในองค์กร (Happy Workplace)
- และกลุ่มเพิ่มเติม ประเด็นเฉพาะของแต่ละภาค
 - ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คุณธรรม สภาองค์กรชุมชน การค้าและการลงทุนและความรับผิดชอบต่อในมิติสังคมวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง
 - ภาคใต้ ได้แก่ กองทุนชุมชนคุณธรรม วิสาหกิจชุมชนคุณธรรม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ด้วยการจัดแบ่งเช่นนี้ สามารถเปิดช่องให้กับประเด็นใหม่ที่ท้องถิ่นจะหยิบยกขึ้นมาเองได้มีที่ทาง นอกจากนี้ จะเป็นการเอื้อเพื่อให้กลุ่มทางสังคมที่หลากหลายได้มีพื้นที่เข้ามาร่วม แม้จะไม่ใช่อุทฺธิกิจ อยู่ไม่ได้มีความชัดเจนว่าเป็นอุทฺธิกิจก็ตาม เช่น เครือข่ายเกษตรกร กลุ่มแม่บ้านหัตถกรรม

เป็นต้น การเปิดพื้นที่เช่นนี้ มียุทธศาสตร์สามประการสำหรับการดำเนินงาน
สมัชชาระดับภูมิภาคและระดับชาติ ดังนี้

ประการแรก เน้นบทสนทนาเชิงวิพากษ์และสร้างสรรค์ร่วมกัน
มากกว่าจะเป็นการนำเสนอหลักการคุณธรรมตามตัวบทแต่เพียงอย่างเดียว
โดยควรเปิดเวทีให้มีการส่งสะท้อนจากภาคสังคมและภาควิชาการอย่าง
เปิดกว้าง

ประการที่สอง เพิ่มความสำคัญของคุณธรรมในรูปแบบเครือข่าย
การเรียนรู้ ทำให้เรื่องของคุณธรรมนั้นเชื่อมโยงไปสู่ปัญหาจริงที่ภาค
เศรษฐกิจและสังคมต้องเผชิญหน้า และให้เห็นความซับซ้อนที่ไม่มีสูตรสำเร็จ
ตายตัว หรือการสั่งจากบนลงล่าง แต่ให้เป็นการทำงานแบบภาคี เพื่อสร้าง
ความรู้และความรู้สึกร่วมกัน

ประการที่สาม ยกย่องคุณธรรมจากการปลุกจิตสำนึกส่วนบุคคล
ไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง โดยมุ่งไปที่กรอบความคิดเรื่องการพัฒนา
อย่างยั่งยืนและความเป็นธรรมทางสังคม และส่งไม้ต่อไปถึงการจัดทำ
นโยบายการพัฒนาที่มีคุณธรรม มิใช่มุ่งเน้นไปที่เป้าหมายการทำปฏิญญา
แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

หลากหลายวิถีสู่สังคมเศรษฐกิจคุณธรรม

จากยุทธศาสตร์ที่ได้เอื้อให้เกิดบทสนทนาและการเปิดพื้นที่ดังที่
ได้กล่าวมา จากการดำเนินการมาแล้วสามภูมิภาค พบว่าแต่ละเวทีมี
ผู้เข้าร่วมอย่างต่ำเจ็ดร้อยคน และสำหรับแต่ละห้องย่อยของแต่ละประเด็น
โดยมากก็มีชีวิตของการพูดคุย อภิปราย ในเรื่องคุณธรรม ห้องย่อยที่มีการ
อภิปรายกันอย่างคึกคักนั้น พบว่ามีการสนทนาแบบทำให้คุณธรรมไม่ใช่เรื่อง

ที่ไกลตัว หรือว่าไม่ได้มุ่งตกเถียงที่เรื่องความหมายของคำว่าคุณธรรม แต่ได้นำประสบการณ์ตรง ถ่ายทอดผ่านภาษาวาทกรรมที่ตนเองถนัด แต่หากว่าคุณธรรมเป็นเรื่องที่ไกลตัว ไกลจากท้องถิ่น หรือว่าเป็นแค่เรื่องของข้อกำหนดหรือแนวนโยบายแต่เพียงเท่านั้น คุณธรรมก็กลับเป็นเรื่องไม่น่าอภิรมย์เอาเสียเลย

จากเวทีต่างๆ ทั้งในการขับเคลื่อนประเด็นและจากสมัชชาระดับภูมิภาค พบว่ามีวาทกรรมของการรังสรรค์คุณธรรมอย่างน้อยก็ในสามกระแสด้วยกัน กล่าวคือ

กระแสแรก กระแสของกลุ่มนักคุณธรรม (moralist) ที่มักจะมองคุณธรรมในแง่ของการเริ่มต้นด้วยการทำตามข้อบัญญัติเรื่องคุณธรรม หรือตามธรรมเนียมปฏิบัติ หากทำตามข้อบัญญัติแล้วคุณธรรมก็จะเกิดขึ้น โดยมีได้คำนึงถึงปัจจัยอื่น และการทำตามหลักคุณธรรมนั้นก็ควรจะเป็นไปโดยความสมัครใจ มุ่งไปที่ความมีจิตอาสา ที่จะมุ่งทำดีไปที่ภายนอก ทัศนคติโดยทั่วไปแล้วจะไม่หักดิบกับระบบ แต่จะประนีประนอมเสียมากกว่า ไม่เน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงเชิงถอนรากถอนโคน ทั้งนี้ยังเชื่อใจในระบบตลาดเสรี ด้วยตั้งความหวังว่าหากคนทำดีระบบตลาดก็จะดีเอง ทว่าหากคนที่สมาทานความเป็นคุณธรรมตามแบบมากๆ ความอันตรายคือสุ่มเสี่ยงต่อการเป็นผู้เบียดเสียดตัดสินไปเสียทั้งหมด ด้วยกฎระเบียบที่ตนเองยึดถืออยู่เป็นแก่นมั่น

กระแสที่สอง กระแสของกลุ่มจิตวิญญาณ (spiritual) ที่มองว่าตัวแบบทางคุณธรรมใดๆ ไม่ได้มีความสำคัญเท่ากับการที่คนเราต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในเพื่อทำสิ่งที่เป็นคุณธรรมออกมาจากเบื้องลึก หากกลุ่มนักคุณธรรมทำด้วยความสมัครใจด้วยรู้สึกดี กลุ่มนี้กลายเป็นว่าทำความดีก็ด้วยการมุ่งไปที่ตัวของความทุกข์ เริ่มต้นจากความทุกข์ภายใน โดยทั่วไปกลุ่ม

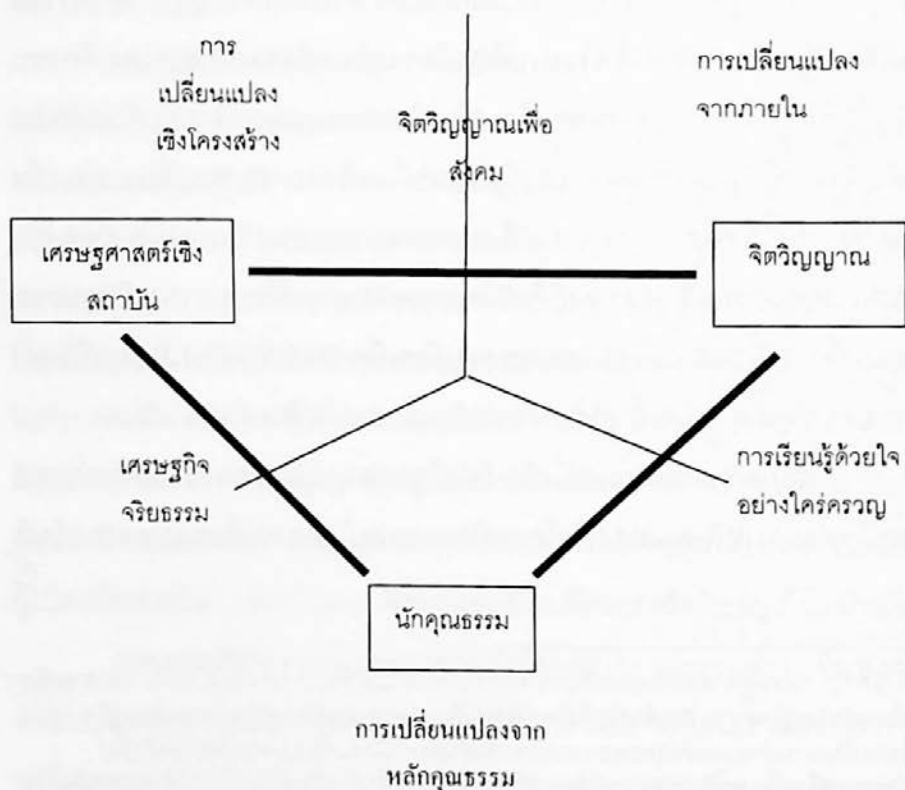
คิดแบบนี้จะทิ้งระยะออกมาจากระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ หากมากกว่านั้นก็จะปลีกตัวออกมาจากโลก มาสร้างแนวทางปฏิบัติที่เป็นของตนเอง โดยคนเหล่านี้จะยึดโยงเป็นกลุ่มเล็กๆ ด้วยความรู้สึกถึงคุณค่าร่วมกัน และใช้ชีวิตได้อย่างพอเพียง

กระแสที่สาม กระแสเศรษฐศาสตร์เชิงสถาบัน (institutional economy)⁹ ไม่ได้พิจารณาว่าคนที่ยึดหลักศีลธรรม หรือการเปลี่ยนแปลงภายในจะเป็นตัวหลัก แต่มองว่าการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างสำคัญว่า และควรจะเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลง ด้วยมองว่ามนุษย์มีพฤติกรรมในโครงสร้างสังคม จึงต้องไปเปลี่ยนโครงสร้างสังคมที่ก่อรูปพฤติกรรมอันเคยชินที่อาจไร้คุณธรรมของผู้คนเป็นเริ่มแรก มุมมองจึงค่อนข้างเป็นไปอย่างวิพากษ์ ไม่ได้ตั้งใจที่จะประนีประนอมแต่ต้องการการเปลี่ยนแปลง ซึ่งหากหนักข้อเข้าก็ต้องการการเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคน มองว่าสื่อกลางของการเปลี่ยนแปลงก็คือนโยบายสาธารณะที่มาจากความร่วมมือของภาคประชาชน และรูปแบบของทุนนิยมที่ควรจะเป็นต้องเป็นทุนนิยมที่กำกับควบคุมได้ ไม่ใช่เป็นปีศาจที่แล่นล้างทำลายไปด้วยตัวของมันเอง

นอกจากสามกระแสนี้แล้ว ก็ยังมีลูกผสมอยู่อีกสามกระแสด้วย กลุ่มที่สนใจทั้งการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและสนใจการเปลี่ยนแปลงภายในก็

⁹ ที่ใช้คำว่า "เศรษฐศาสตร์เชิงสถาบัน" นี้ ต้องเน้นย้ำว่า มิได้ต้องการความหมายใน "เชิงสาขาวิชา" เป็นหลักใหญ่ใจความ เหตุสำคัญที่เลือกใช้คำนี้คือ ประการแรก การพิจารณาเศรษฐกิจอย่างเป็นนามธรรมและหลุดลอยจากความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นออกจะเพื่องูงเกินไป ประการที่สอง พฤติกรรมมนุษย์ผู้คน หรือการกระทำในเชิงคุณธรรม ไม่ได้ถูกผลักดันจากแรงปรารถนาไม่ว่าจะดีหรือร้ายจากภายในตนเองอย่างเดียว แต่ยังถูกแรงกระทำภายนอกของโครงสร้างสังคม ช่วยก่อรูปก่อร่างพฤติกรรมให้ด้วย และประการที่สาม สถาบันในที่นี้ ถูกมองให้เป็น The Rule of the Game หรือทำนองว่า ข้อตกลงที่จะเล่นในกติกาเดียวกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น จึงมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้ แม้ว่าจะไม่ง่ายดายดังใจก็ตาม

คือกระแสจิตวิญญาณเพื่อสังคม กลุ่มที่สนใจการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง แต่ก็คุณธรรมตามแบบบางประการแต่ในลักษณะที่มีพลวัตก็มาเป็นกระแสเศรษฐกิจจริยธรรม ซึ่งไม่สนใจการเปลี่ยนแปลงภายในเท่าใดนัก สุดท้ายกระแสที่สนใจการเปลี่ยนแปลงจากภายในที่ยังต้องสอดคล้องกับระเบียบแบบแผนคุณธรรมบางอย่างแต่ไม่ได้ใส่ใจเชิงโครงสร้างมากนักได้กลายมาเป็นกระแสเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ ให้ความสำคัญสัมพันธ์ในแผนภาพที่สองและในตารางที่หนึ่ง

แผนภาพที่สอง กระแสต่างๆ ของวาทกรรมคุณธรรมกับการเปลี่ยนแปลงสังคมเศรษฐกิจ

ตารางที่หนึ่ง เปรียบเทียบระหว่างกระแสวาทกรรมคุณธรรมกับการ
เปลี่ยนแปลงสังคมเศรษฐกิจ

กระแสวาทกรรม แง่มุมพิจารณา	เศรษฐศาสตร์ เชิงสถาบัน	นักคุณธรรม	จิตวิญญาณ
พื้นที่ของการ เปลี่ยนแปลง	โครงสร้าง	หลักคุณธรรม	ภายในจิตใจ
จุดสนใจ	พฤติกรรมความเคยชิน	ความสมัครใจ จิตอาสา	ความทุกข์
ทัศนคติปกติต่อการ เปลี่ยนแปลง	วิพากษ์	ประนีประนอม	หลีกเลี่ยง
ทัศนคติสุดขั้วต่อการ เปลี่ยนแปลง	ถอนรากถอนโคน	เบ็ดเสร็จ	ปลื้มโลก
สื่อกลางของการ เปลี่ยนแปลง	นโยบายสาธารณะ	ข้อตกลง ปฏิญญา	การสร้าง คุณค่าร่วม
รูปแบบของเศรษฐกิจ ที่ปรารถนา	ทุนนิยมที่สังคม ควบคุมได้	ตลาดเสรีที่มี คุณธรรม	เศรษฐกิจที่รู้จัก ความพอเพียง

สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าคงจะเป็นการเข้าใจผิดนักที่จะมองว่า
คุณธรรมมีเป็นแบบเดียว ดำเนินการได้ในแนวทางเชิงเดียว หรือว่าคุณธรรม
คือความดีอย่างไรข้อตกเถียง คุณธรรมอันที่จริงควรจะมีข้อตกเถียงอยู่ด้วย
แม้ว่าอาจจะไม่ใช่ข้อตกเถียงที่ว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดี หรือเป็นสิ่งที่ไม่ดี แต่อาจจะ
เป็นข้อตกเถียงว่าสิ่งใดถูกกว่าสิ่งใด แต่ก็ไม่ใช่เพื่อเปรียบเทียบในเชิงเดียว
อีกเช่นกัน ควรจะให้เห็นว่าถูกควรอย่างไร ในบริบท ในการให้ความหมาย

แบบไหน หรือโดยใคร ว่าไป เราจะเห็นได้ว่ากระแสทั้งสามนั้นมุ่งที่การเปลี่ยนแปลงในระดับและจุดเริ่มต้นที่ต่างกันออกไป ความสำคัญจึงอยู่ที่สองประการ *ประการแรก* ต้องสร้างการพูดคุยกันในเชิงกัลยาณมิตรให้เกิดขึ้น โดยให้ติดต่อเกิดจากการตักเตือนจากกระแสวาทกรรมที่แตกต่างกันไป เพราะหากไม่มีกัลยาณมิตรที่มีความแตกต่างคอยตักเตือนแล้วละก็ การถลำไปสู่ทัศนคติสุดขั้วที่สุดท้ายก็ไม่ได้เชื่อต่อการเปลี่ยนแปลงเอาเสียเลยก็ยอมเป็นไปได้ง่าย *ประการที่สอง* การร่วมแรงประสานพลังกันยอมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในหลายระดับไปพร้อมกัน แต่ก็ต้องด้วยความเข้าใจจริงที่มีให้ และมุ่งไปสู่ทิศทางที่สอดคล้องกัน ฉะนั้นบทสนทนาร่วมกันจึงมีความสำคัญยิ่ง การกล่าวเทศนาคุณธรรมเพื่อให้เกิดคุณธรรมจึงไม่อาจจะบังเกิดผลอย่างใดเลยถ้าหากไม่ได้แนบหูติดกับหัวใจเพื่อพร้อมที่จะฟังมาในคราเดียวกันด้วย ทั้งนี้การยอมรับความหลากหลายให้ดำเนินไปด้วยกันได้ก็คล้ายกับชื่อและความมุ่งมาดปรารถนาของ "เข็มทิศธุรกิจเพื่อสังคม" โดยคำว่าเข็มทิศเชือชวนให้เราเข้าใจได้ว่า ไม่จำเป็นจะต้องมีวิถีเดียวของการสร้างคุณธรรม แต่เราสามารถมีวิถีที่ต่างกันออกไปได้ ทว่าก็หาได้เป็นการปล่อยปละละเลย แต่ก็ด้วยการกำกับจากเข็มทิศอย่างเอาจริง ถึงจุดหมายที่ปรารถนา แต่ก็ด้วยวิธีการดำเนินการและจุดเริ่มต้นที่แตกต่างกันไปตามจริตอันมี บนพื้นฐานของผลรวมบัญญัติทั้งสามด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม

หากพิจารณาเทียบไปกับการแบ่งกลุ่มประเด็นแล้ว พอจะตั้งข้อสังเกตได้ว่าการขับเคลื่อนประเด็นนั้น ตกอยู่ในเขตสีของกระแสทั้งสามแตกต่างกันออกไป หรือไม่ก็ตกอยู่ในกระแสผสมทั้งสาม แน่แน่นอนว่าเป็นการคิดอย่างคร่าวๆ ในขณะที่การอภิปรายภายในแต่ละประเด็นนั้นมีสีสันมากกว่า

การจับให้ตกไปอยู่ในเจดสีใดเจดสีเดียว กระนั้นหากจับยึดอย่างคร่ำครวญ ก็พอช่วยให้เห็นภาพความหลากหลายของประเด็นคุณธรรมที่มองผ่านๆ อาจจะเห็นเป็นภาพเบลอๆ หรือเป็นเนื้อเดียวกันที่ไม่ค่อยจะกลมกลืนกันสนิทกันดีนัก ยกตัวอย่าง ประเด็นธุรกิจเชื่อมโยงกับชุมชน ดูจะตรึงปล่องขึ้นไปกับนักคุณธรรม ก็เนื่องด้วยมุ่งไปที่การทำตามแบบ ไม่ได้มุ่งเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจหลัก และก็ไม่ได้ข้องเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงภายในประเด็นมหาวิทยาลัยรับผิดชอบต่อสังคม ก็อยู่ในกระแสร่วมการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญที่พยายามเชื่อมโยงคุณค่าภายในกับข้อกำหนดทางศีลธรรมให้ดำเนินไปด้วยกันได้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในมหาวิทยาลัยและชุมชนรอบข้าง ประเด็นการผลิตและการบริโภคอย่างยั่งยืนตกอยู่ในเจดสีของเศรษฐกิจจริยธรรม บทความจากสหกรณ์คุณธรรมที่มุ่งหาคุณธรรมอันพึงประสงค์ย่อมตกอยู่ในเจดสีของกระแสนักคุณธรรม ส่วนบทสรุปจากประเด็นธุรกิจเพื่อสังคมคุณธรรม คือกระแสนิจตวิญญานเพื่อสังคม ที่พยายามโยงการเปลี่ยนแปลงภายใน ให้มุ่งไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่วิพากษ์ต่อโครงสร้างสังคมที่กำหนดธุรกิจในปัจจุบันให้ไปสู่วิถีที่อารยะยิ่งขึ้น

ว่าไปแล้ว หากใครคิดว่าความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ เป็นแค่เรื่องของการเอาหน้า หรือเป็นเรื่องน่าเบื่อหน่าย นั่นก็ด้วยการละเลยต่อความเป็นจริงของความซับซ้อนหลากหลายของประเด็นจนทำให้มันหลุดลอยออกไปอย่างไร้ราก กล่าวอีกนัยหนึ่ง การทำให้ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจเป็นหลักสากลแม้จะช่วยสร้างหลักประกันของการอ้างความจริงได้ แต่ก็เป็นความจริงแบบเป็นแท่งที่ไร้ชีวิต เช่นนี้จะมีประโยชน์อันใดเล่า อันที่จริง จากเวทีต่างๆ ที่ผ่านมาพบว่าประสบการณ์ตรงนั่นเองคือวัตถุดิบอันรุ่มรวยที่จะแปรเปลี่ยนมาเป็นความเข้าใจและความรู้สึกร่วมที่อยากจะก้าวเดินร่วมกัน

ต่อบนเส้นทางของคุณธรรมได้ และก็ต้องไม่ใช่ประสบการณ์ดีๆ ที่จะคอย
ปลอบประโลมกันเสมอไป แต่ต้องเป็นประสบการณ์ที่ทำให้เห็นชีวิตจริง ความทุกข์
ของผู้อื่นจริง การเผชิญหน้ากับตนเองอย่างจริงจัง และวิพากษ์สิ่งที่เป็นอยู่
อย่างตรงไปตรงมา ลัทธิจะเป็นคุณธรรมหนึ่งมิใช่หรือ มิฉะนั้นก็กล่าวได้ว่า
ความดี ความจริง ความงาม ล้วนดำรงอยู่ร่วมกันโดยเมื่อแยกขาดจากกัน
ออกไปก็จะพาเราไปสู่คุณธรรมที่ไม่สมบูรณ์

กล่าวเช่นนี้ก็เพื่อจะชวนคิดว่า ในความหลากหลายที่ดำรงอยู่นั้นการ
ปล่อยให้ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจเป็นภาระของธุรกิจแต่ส่วนเดียว
ย่อมเป็นเรื่องผิดถนัด ทุกส่วนในสังคมตั้งในแผนภาพที่หนึ่งย่อมจะต้อง
ช่วยกันร่วมจรริ่งและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน ภาคประชาชนหรือผู้บริโภคเสีย
ด้วยซ้ำที่อาจจะเป็นส่วนสำคัญที่จะเหนี่ยวนำให้เกิดความรับผิดชอบต่อ
สังคมของภาคธุรกิจได้ และหากจะเกิดได้ก็ต้องด้วยภาษาที่สื่อตรงออกมา
จากความต้องการและความทุกข์ของผู้บริโภค พร้อมทั้งเอื้อคำถามปลายเปิด
เพื่อร่วมคิดให้เกิดแรงสร้างสรรค์เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในความหมายนี้ ทำให้
เราต้องพิจารณาการบรรจบกันระหว่างการผลักดันทั้งจากมาตรฐานโลก เช่น
ISO 26000 และการผลักดันจากฐานล่าง ซึ่งก็ยังชี้ไปยังอีกประเด็นว่า ความ
รับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจ ย่อมมิใช่การสมททานความคิดจากที่
ห่างไกลแต่เพียงอย่างเดียว แต่เกี่ยวข้องกับกับที่นี้ และเดี๋ยวนี้ นอกจากนี้
การสั่งตรงให้มีคุณธรรมในธุรกิจดังปรากฏในนโยบายก็ไม่ได้ช่วยอะไรเท่าไร
นัก หากปราศจากการเสริมแรงกัน มิหนำซ้ำในความแตกต่างก็ยังชวนให้เร
ามองไปรอบตัวในที่ที่อาจจะละเลยไปตลอดเสียด้วยซ้ำ เช่น ลุ่มน้ำโขง ที่ธุรกิจ
ของไทยไปลงทุนมาก แต่ว่าความเอาใจใส่ของไทยร่วมกับภูมิภาคระหว่าง
ประเทศดูจะน้อยเสียเหลือเกิน และการเสริมแรงด้วยกันก็ยังไม่มาเท่าที่ควร

นี่ก็พาลให้คิดไปถึงข้อสงสัยของคนบางกลุ่มที่มองว่าความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจจากระดับโลกก็เป็นเครื่องกีดกันทางการค้าแบบใหม่ แน่แน่นอนว่าปฏิเสธไม่ได้ว่าส่วนหนึ่งเป็นเช่นนั้น หากว่าข้อตกลงสากลไม่ได้สอดคล้องกับบริบทสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไปที่สะท้อนในประสบการณ์จริง แต่อีกด้านเราก็อาจจะไม่ได้พิจารณาเป็นโอกาสในการพัฒนาตนเองและยกระดับไปสู่อุตสาหกรรมที่สะอาดขึ้นเสียด้วยซ้ำ เป็นต้น และหากจะลงมามองในระดับประเทศ ความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจ นอกจากจะถูกตีความเป็นความดีความชอบของภาคธุรกิจแล้ว ก็ยังสามารถเป็นภาษาใหม่ของภาคส่วนนโยบายและภาคประชาชนที่จะส่งเสียงไปยังภาคธุรกิจหรือร่วมกำหนดทิศทางการพัฒนาไปด้วยกัน ก้าวต่อไปของความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจจึงไม่ใช่ที่การหาแนวคิดที่นิ่งสนิทอยู่ที่จุดเยือกแข็ง แต่ก้าวต่อไปต้องคิดถึงก้าวต่อไปอย่างต่อเนื่อง กระบวนการร่วมแลกเปลี่ยนที่มีพลวัต และการกำหนดผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่จะมาร่วมกระบวนการต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพความเป็นจริงตลอดเวลา และก็ด้วยพื้นฐานของการส่องสะท้อนตนเองตลอดจนแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันแบบกัลยาณมิตร เช่นนี้เองต่างหากเล่าที่ทำให้ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจเป็นกระบวนการที่มีชีวิตและเป็นโครงการที่ไม่มีทางจบสิ้น

สู่ความท้าทายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์

เมื่อความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจต้องก้าวต่อไปข้างหน้า บริบททางสังคมเศรษฐกิจข้างหน้าก็ต้องถูกพิจารณาด้วยเช่นกัน ในที่นี้จะเจาะจงลงไปที่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ (creative economy)

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 เศรษฐกิจสร้างสรรค์ถูกยกมาเป็นส่วนหลักส่วนหนึ่งของแผนเสียด้วย และก็ด้วยยอมรับว่ามีความสัมพันธ์กันระหว่าง อุตสาหกรรมเชิงวัฒนธรรม (creative industries) กับเศรษฐกิจสร้างสรรค์ อันที่จริงความแตกต่างนั้นอยู่ตรงที่เศรษฐกิจสร้างสรรค์มีประเด็นของฐานความรู้และความยั่งยืนมากกว่า และเศรษฐกิจสร้างสรรค์ก็เกี่ยวข้องกับเรื่องเชิงคุณค่าเสียมาก กระนั้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 ก็ยังเน้นไปที่มูลค่าเป็นหลักด้วยการให้ความหมายของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ว่าเป็น การสร้างมูลค่าที่เกิดจากความคิดของมนุษย์ เป็นคำอ้างอิงสำคัญ

หากจะวิพากษ์วิจารณ์อย่างตรงไปตรงมาแล้ว นำเสียดายที่ความคิดเช่นนี้เป็นการเด็ดยอดทุนทางสังคมหรือทุนทางวัฒนธรรมให้เข้ามาสู่ระบบตลาดโดยการแปรเปลี่ยนให้มีมูลค่า ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่า มีแนวโน้มในอนาคตว่า การอยู่รอดของธุรกิจและระบบเศรษฐกิจนั้นอยู่ที่คุณค่า และสิ่งที่ไม่อาจจะประเมินให้เป็นมูลค่าได้ การอยู่รอดของธุรกิจในโลกสมัยใหม่ไม่ได้อยู่ที่ทุนเพียงอย่างเดียว และก็ไม่ได้อยู่แค่ที่การแปรสารพันสิ่งที่มีให้กลายเป็นทุน แต่ทว่าอยู่ที่การสะสมองค์ความรู้ บางครั้งลึกลงไปถึงระดับสะสมการเรียนรู้เพื่อที่จะให้ได้องค์ความรู้ และความสามารถในการปรับตัว ความยืดหยุ่นและการแผ่ขยายขององค์กร ที่ก็ขึ้นอยู่กับคุณค่าร่วมอันจะทำให้เครือข่ายธุรกิจหรือชุมชนร่วมระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภคมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันได้ จนกระทั่งเกิดความไว้วางใจอย่างยิ่งร่วมกัน ที่สามารถพัฒนาเป็นแบรนด์แห่งความน่าเชื่อถือได้ หรืออาจเป็นนวัตกรรมร่วมกัน สิ่งเหล่านี้วัดค่าไม่ได้ แม้ว่าการซื้อชื่อเสียงหรือองค์ความรู้ก็อาจจะทำได้ แต่การจะดำรงมันไว้ได้กลายเป็นเรื่องที่มากกว่าแค่เรื่องของมูลค่ายิ่งนัก ที่ยกมาพอกกล่าวได้ว่าเป็น

เรื่องของคุณค่าที่ดำรงอยู่ในเครือข่ายทางสังคม และอาจไม่ได้ขับเคลื่อนด้วยตัวเงินเป็นสำคัญเสียด้วยซ้ำ หลายคราก็เป็นไปด้วยด้วยฉันทะที่จะทำ โดยไม่ได้ใส่ใจกับการแปรให้เป็นมูลค่าเท่าใดนัก ดังเช่น การเติบโตของเครือข่ายผู้ผลิต-ผู้บริโภคสีเขียว ที่กำลังริเริ่มในไทยและเติบโตขึ้นมาแล้วในต่างประเทศ หรือแม้แต่ในสังคมอินเทอร์เน็ตที่การแลกเปลี่ยนข้อมูลแบบให้เปล่าเติบโตขึ้นเรื่อยๆ ด้วยความภูมิใจในคุณค่าของการเป็นผู้ให้ และปล่อยให้มูลค่าเป็นเรื่องตามหลัง ยังมีเรื่องน่าสนใจอีกว่า คนรุ่นใหม่ส่วนหนึ่งยอมรับเงินเดือนที่น้อยลงหรือออกมารับงานอิสระนอกระบบ ก็เนื่องด้วยอยากจะมีความคิดสร้างสรรค์ และไม่อยากตกอยู่ในกรงเหล็กของทุนนิยม นำขนาดที่บางครั้งงานสร้างสรรค์ของพวกเขาถูกนายหน้ากดราคาให้ต่ำ แล้วนำไปเสนอขายให้บริษัทขนาดใหญ่ในราคาที่สูงหลายเท่า หากไม่ใส่ใจข้อเท็จจริงทางสังคมแล้ว ความสร้างสรรค์กับความเป็นธรรมทางสังคมจะไม่ไปในทางเดียวกันเท่าใดนัก¹⁰

เช่นนี้ แม้จริงอยู่ที่ว่าการแปรความรู้ให้เป็นมูลค่าจะเป็นช่องทางหากินใหม่ในอนาคต กระนั้นด้วยการคิดถึงมูลค่าเป็นอันดับแรกซึ่งเสี่ยงไม่ได้ที่จะต้องไปผูกติดกับตลาดอย่างเหนียวแน่นก็ชวนให้อดคิดเสียไม่ได้ว่าความยั่งยืนจะมีหรือไม่ หรือแม้แต่ว่าจะอยู่รอดพ้นวิกฤตครั้งใหม่หากเกิดขึ้นอีกได้หรือไม่ก็ยังไม่แนใจนัก น่าเศร้าหากว่าแนวความคิดใหม่จะได้กลายเป็นของเล่นใหม่ในทางนโยบายโดยขาดการใคร่ครวญไตร่ตรอง หรือไม่เราก็กลับคิดเป็นว่านี่คือเครื่องมือสำเร็จรูปในการพุ่งเข้าสู่ลู่วิ่งของการแข่งขันใน

¹⁰ ข้อถกเถียงต่อเรื่องนี้ สามารถหาอ่านกรณีศึกษาที่เป็นรูปธรรมได้จาก Arvidsson, A., Malossi, G., Naro, S. (2010) ที่พูดถึงการชุดรีดแรงงานนักออกแบบคนรุ่นใหม่ในอุตสาหกรรมแฟชั่นของมิลาน

เศรษฐกิจระดับโลก โดยเอาแต่มุ่งไปข้างหน้าอย่างไม่ลืมหูลืมตามหาวิทยาลัยจะมีสติปัญญาพอที่จะเตือนสติสังคมได้หรือไม่ก็ยังไม่แนใจนัก ทั้งนี้มีผลวิจัยว่าธุรกิจขนาดเล็กที่มีคุณธรรม คุณธรรมที่แปรเป็นมูลค่าอย่างตรงไปตรงมาไม่ได้ เช่น ความน่าเชื่อถือ ความซื่อสัตย์ ความใส่ใจ มีความสามารถที่จะฟื้นตัวเร็วกว่าธุรกิจขนาดเล็กที่ขาดคุณธรรม เช่นนี้ และแม้แต่กองทุนขนาดใหญ่ที่ลงทุนธุรกิจที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมก็ได้รับผลกระทบต่อวิกฤตเศรษฐกิจเล็กน้อยเช่นกัน การโหมเข้าหาอนาคตที่ดูจะเรืองรองแต่ละเลยการครุ่นคำนึงอย่างลึกซึ้งต่อวิกฤตปัจจุบันดูท่าจะเป็นย่างก้าวที่ลุ่มเสี่ยงนัก

ความคาบเกี่ยวกันระหว่างคุณค่ากับมูลค่านั้น อาจอธิบายในอีกแง่หนึ่งได้ว่า เศรษฐกิจที่เราอาจเผชิญในอนาคตนั้นมีพรมแดนที่รางเลือนในสองด้าน ด้านแรก ระหว่างการให้กับการเอากำไร เป้าหมายของธุรกิจเพื่อสังคมคือ การทำให้สังคมได้รับคุณูปการ กำไรสูงสุดไม่ใช่เป้าหมายหลักอีกต่อไป แต่เป็นสิ่งที่ต้องการบ้างเพื่อทำให้การรังสรรค์คุณูปการนั้นดำรงอยู่ต่อไปได้ กล่าวในอีกแง่หนึ่ง กำไรไม่ใช่สิ่งที่มีค่าสูงสุดโดยที่ไม่ต้องตั้งคำถามเช่นดั้งเดิม บางครั้งการให้คุณูปการที่ไม่อาจจะวัดค่าได้เช่น สุขภาพ การตระหนักรู้และการพัฒนาตนเอง กลายเป็นสิ่งที่ผู้คนในเครือข่ายธุรกิจมอบให้แก่กันมากกว่าอีกด้านหนึ่ง ความรางเลือนระหว่าง การผลิตและการบริโภค ในหลายเว็บไซต์และโปรแกรม ผู้บริโภคคือผู้ร่วมรังสรรค์ต่อเติมเอื้อชีวิตให้การผลิตได้งอกเงยขึ้น กล่าวได้ว่าเส้นแบ่งบทบาทหน้าที่ระหว่างธุรกิจกับชุมชนก็ดูจะจางลงด้วยว่าธุรกิจกับชุมชนได้กลายเป็นส่วนเดียวกันไปแล้ว อย่างไรก็ตาม เหล่านี้สะท้อนฐานคิดตั้งต้นมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ผลักดันด้วยความหมายและการอยู่ร่วมกันเป็นสำคัญ

ที่ได้กล่าวไปอาจจะเป็นแค่ส่วนหนึ่งในส่วนที่ยิ่งใหญ่ของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมทั้งหมด แต่โดยเนื้อแท้แล้ว การเดินบนเส้นลวดที่พาดซิ่งระหว่างคุณค่ากับมูลค่า เป็นก้าวสำคัญสำหรับคุณธรรมของภาคธุรกิจต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- เบญจรัตน์ แซ่ฉั่ว และ พรรณงาม เง่าสรรพสาร. (แปล) (2548), **จิตวิญญาณเพื่อสังคม**, สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, แปลจาก Chapell, D. Chappell, David (ed.) (2003), *Socially Engaged Spirituality: Essays in Honor of Sulak Sivaraksa on his 70th Birthday*. Bloomfield, CT: Kumarian Press, 2003.
- ปกรณ์ เลิศเสถียรชัย. (แปล) (2553), **ทุนนิยม ความรู้ฉบับพกพา**, สำนักพิมพ์ OpenWorlds, แปลจาก Fulcher, J. (2009), *Capitalism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- สฤณี อาชวานันทกุล. (2553), **เงินเดินดิน**, สำนักพิมพ์ OpenBooks.
- Arvidsson, A., Malossi, G., Naro, S. (2010), "Passionate Work? Labor Condition in Italian Fashion" from <http://www.ricercaurbanamilano.com>
- Beck, U., Giddens, A., Lash, S. (1994), *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Dougherty, P.J. (2002), *Who's Afraid of Adam Smith? How the Market Got Its Soul*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Smith, Adam (1759), *The Theory of Moral Sentiment*.
- Zizek, S. (2010), "First as Tragedy, Then as Farce", Video Clip on RSA animate: <http://www.youtube.com/watch?v=hpAMbpQ8J7g>